

sosyoloji notları

e-ISSN: 2618-5903

Aralık/December 2023

Cilt/Volume: 7 - Sayı/Issue: 2

sosyoloji notları

Aralık/December 2023

Cilt/Volume: 7 - Sayı/Issue: 2

e-ISSN
2618-5903

İmtiyaz Sahibi / Owner

Cihad Özsöz

Editörler / Editors

Cihad Özsöz

İsa Demir

Cem Koray Olgun

Editör Yardımcıları / Co-Editors

Pakistan Sarıkaya

Tuğba Balkan

Danışma Kurulu / Advisory Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Aslıhan Öğün Boyacıoğlu, Hacettepe Üniversitesi
Dr. Çiğdem Manap Kırmızıgül, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Öztürk, Bakırçay Üniversitesi
Dr. Erhan Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Kahraman, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Ferhat Arık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin Özdamar Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. İlkur Hacısöftağlı, Gedik Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ali Aydemir, Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Mehmet Çakır, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Meriç Kükrer, Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Mine Karakuş Yetkin, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Nalan Ova, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Işık, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi
Dr. Öznur Yaşar, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Saim Can Beritan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Şevket Ercan Kızılay, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra Yılmaz, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

sosyoloji notları bağımsız, ulusal ve hakemli ve bir e-dergidir.
Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır.

sosyoloji notları is an independent, national and peer-reviewed e-journal.
It is published twice a year in June and December.

BU SAYININ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF CURRENT ISSUE

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Dr. Ahmet Elnur, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Besim Can Zırh, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Dr. Çiğdem Sema Sırma, Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Emin Baki Adaş, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Engin Fırat, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Karakuş Öztürk, Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur Yüksel Kaptanoğlu, Hacettepe Üniversitesi
Dr. Matilda Likaj, Aleksandr Moisiu University
Dr. Özlem Kahya Nizam, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Seda Efe, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Türkan Akyol Güner, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Redaksiyon / Proofreading

Editörler Kurulu

İngilizce Redaksiyon / English Proofreading

Editörler Kurulu

Sekreteryaya / Secretariat

Editörler Kurulu

İletişim / Contact

dergipark.gov.tr/sosnot
sosyolojinotlari@gmail.com
twitter.com/sosnot

Teknik Destek / Technical Support

Cihad Özsöz, cozsoz@gmail.com

Kapak ve Künve Görselleri / Cover and Masthead Images

flaticon.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

KENAN ÇAKABEY

GÖÇMEN TOPLULUKLARI OLARAK DİASPORALAR: KURAMSAL YAKLAŞIM

DIASPORAS AS IMMIGRANT COMMUNITIES: A THEORETICAL APPROACH

1-16

ONUR UZER, SONGÜL SALLAN GÜL

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN SOSYOLOJİK BOYUTLARI

SOCIOLOGICAL DIMENSIONS OF URBAN TRANSFORMATION

17-40

GÖÇMEN TOPLULUKLARI OLARAK DİASPORALAR: KURAMSAL YAKLAŞIM

DIASPORAS AS IMMIGRANT COMMUNITIES: A THEORETICAL APPROACH

Kenan ÇAKABEY¹

Özet

Başlangıçta diasporalar, Musevilerde olduğu üzere, zorunlu göç sonucu olarak ortaya çıkan ve daha çok dini bir veçheye sahipken, modern dönemle birlikte çeşitlenmiş ve doğal olarak anlamı da değişmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen kitlesel göçler çeşitli diasporaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zorunlu göçlerin yanı sıra çalışma, eğitim ve daha iyi bir yaşam kurma amacıyla insanlar gönüllü olarak göç etmeye başlamıştır. Bütün bu özellikler diasporaların daha farklı özellikler göstermesine yol açmaktadır.

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmada diasporanın gelişen ve değişen bir alan olduğu hipotezi analiz edilmiştir. Araştırmanın başlangıç kısmında genel olarak diaspora terimine ve çağrışımlarına dair alanyazındaki bilgiler derlenmiştir. Çalışmanın gelişme bölümünde diasporanın kuramsal arkaplanı diaspora alanının önde gelen akademisyenlerinin çalışmaları ışığında analiz edilmiştir. Ayrıca diasporalar; klasik, melez, ulusötesi diasporalar olarak kategorize edilerek, kuramsal olarak araştırılmıştır. Araştırmanın sonuç kısmında ise diaspora ve göç arasındaki ilişkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, Göç, Kuramsal bakış

Abstract

Until modern times, diasporas, like the Jewish diaspora which was formed by forced migration, had a more religious aspect, with the modern period, it diversified and naturally changed its meaning. Especially the mass migrations that took place after the Second World War paved the way for the formation of various diasporas. Beyond forced migration, people started to migrate for voluntary purposes such as working, education or searching for a better life. All these features have led diasporas displaying different characteristics.

Document analysis one of the qualitative research method is used in the research, and the hypothesis that diaspora is a developing and changing field was analyzed. In the beginning of the research, information literature related to diaspora terminology and its connotations was compiled. In the development part of the study, the theoretical background of the diaspora was analyzed in the light of the studies of leading academics in diaspora field. Additionally, theoretical analysis categorizing diasporas as classical, mixed, transnational diasporas was researched. In the conclusion part of the research, the relationship between diaspora and migration is discussed.

Keywords: Diaspora, Migration, Theoretical Approach

¹ Göç Uzmanı, Göç İdaresi Başkanlığı, E-Mail: kenancimcik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9237-0898

Giriş

Diaspora toplulukları, günümüzde pek çok açıdan önemli rollere sahip olabilmektedir. Diasporalar, anavatana veya kökenvatana gerek maddi gerekse sosyal sermaye açısından katkıda bulunabilmektedir. Bunların yanı sıra, bulunduğu ülkede lobicilik faaliyeti yürütebilmekte, kendi ülkesine “entelektüel” açıdan katkı sağlayabilmektedir. Hatta diaspora topluluklarına oy hakkı verildiği takdirde, anavatandaki seçimleri değiştirebilecek kadar güçlü olabilmektedir. Günümüzde devletler ulusötesi alanda kendi diasporalarını oluşturma çabasına girişmişlerdir. Ancak diaspora toplulukları yalnızca anavatandaki siyaset için değil, ev sahibi ülkenin siyaseti için de önemli olup seçimlerin sonuçlarına bile etki edebilmektedirler. Küreselleşme süreciyle birlikte, diaspora topluluklarına ev sahipliği yapan ülkeler ile anavatanları arasında daha yakın bir ilişki ve etkileşim gözlenmektedir.

Dünyanın dört bir yanına dağılmış çok sayıda diaspora grubu veya topluluğu bulunmaktadır. Diaspora toplulukları boyut, görünürlük ve tanınma açısından farklılık gösterebileceğinden kesin bir sayı vermek zordur. Ayrıca göç, çatışma veya ekonomik fırsatlar gibi çeşitli faktörler nedeniyle zaman içinde yeni topluluklar ortaya çıkabilir. Diaspora topluluklarının sayısının artması ve çeşitlenmesinden kaynaklı olarak diaspora kavramının tanımını yapmak da zorlaşmıştır. Pek çok göçmen topluluk kendisini diaspora olarak tanımlamaktadır. Bu da diasporanın kapsamının genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Başka bir ifadeyle diaspora her şeyi kapsar hale gelebilmekte, her şeyi kapsayan da aslında hiçbir şeyi kapsamama tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Yine de diaspora kavramının kuramsal çerçevesini William Safran gibi alanın önde gelen akademisyenler çizebilmiştir.

Türkiye’de diaspora deyince akla genellikle Yahudi ve Ermeni diasporası gelmektedir. Bu da “diaspora” sözcüğünün ülkemizdeki çağrışımının pek de olumlu olmadığı durumunu ortaya koymaktadır. Olumsuz çağrışımları bir kenara koyarak “diaspora”nın tarihsel seyrine odaklanıldığında, diaspora kavramı klasik anlamda Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar için kullanılmıştır (Brubaker, 2005, s. 2). Bu kavram, ilk olarak M. Ö. 586’daki Babil Sürgünü’nden sonra dünyaya dağılan Yahudileri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Yahudilerin kutsal kitabı Tanah, Filistin dışında yaşayan Yahudilerin kötü durumunu tasvir etmektedir (Romane, 2017, s. 261). Kavram etimolojik olarak yunanca *dia-* (-in üzerine) ve *sperien* (ekmek/tohumları

saçmak) kavramlarından türer. Diaspora, etimolojik kökeninden de anlaşılacağı üzere bir yerden, merkezden, “dağılma”ya işaret eder. Merkez, anavatana; gidilen yer ise ev sahibi (host) ülkeye tekabül etmektedir. Bu bağlamda diaspora esas olarak ev sahibi ülkede yaşayan diaspora topluluklarının anavatani ile olan ilişkilerini anlatır. Türk Dil Kurumu (TDK) da benzer bir tanımla diasporanın “herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer” ve “herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu” anlamına geldiğini belirtmiştir (Türk Dil Kurumu, 2022). Başlangıçta diasporalar, Yahudilerde olduğu üzere, zorunlu göç ile oluşan ve daha çok dini bir veçheye sahipken, modern dönemle birlikte çeşitlenmiş ve doğal olarak anlamı da değişmiştir. Kavram, dini bir topluluk olan “Yahudi”lere referansla kullanıldığından doğal olarak *dini* bir veçhesi vardır. Yahudiler dışında farklı diaspora topluluklarının ortaya çıkmasıyla, diaspora kavramının sekülerleşmesi yirminci yüzyılda gerçekleşecektir (Dufoix, 2013, s. 2). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen kitlesel göçler çeşitli diasporaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zorunlu göçlerin yanı sıra iş ve ticaret için de insanlar göç etmeye başlamıştır. Bütün bu özellikler diasporaların daha farklı özellikler göstermesine yol açmıştır.

Araştırma Yöntemi

Dünyada önemi, etkisi ve gücü artan diasporalar araştırmanın konusudur. Bu bağlamda; araştırma, diaspora topluluklarının kurumsal arka planını incelemek için tasarlanmıştır. Diasporanın gelişen ve değişen bir alan olduğu araştırmanın hipotezidir. Çalışmada, diaspora alanyazındaki kavramlar, kuramlar ve yaklaşımlar taranarak, derlenerek analiz edilmiş ve diaspora göç arasındaki ilişki betimlenmiştir. Bu bağlamda, araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi araştırma yöntemi kullanılmıştır. Diaspora hakkında yazılmış metinler ve bilimsel makaleler taranarak diasporanın kuramsal arka planı doküman analizi çerçevesinde analiz edilmiştir.

Diasporanın Kuramsal Arkaplanı

Diaspora literatüründeki fenomen isim William Safran (1991, s. 83), diaspora ve diaspora toplulukları ifadesini gurbetçi, sürgündekiler, politik mülteciler, oturma sahibi yabancılar, göçmenler, etnik ve ırka dayalı azınlıklar şeklinde tebarüz eden belirli kategorideki insanları tanımlamak için kullanmıştır. Bugün, diaspora kavramı ulusötesi veya yerinden edilmiş herhangi bir topluluğun sosyal, ekonomik, politik ağlarla bir coğrafyadan başka coğrafyalara yayılmasını ifade etmek için de sıklıkla kullanılmaktadır (Vertovec, 1997, s. 2). Diaspora en

genel anlamıyla kimi sebeplerle anavatanlarından ayrılmak zorunda kalmış insanları tanımlamaktadır (Arslan, 2013, s. 61).

Diaspora ile ilgili yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren William Safran, 1991 (s. 83) yılında kavramın tanımı ve kapsamıyla ilgili şu maddeleri sayar:

- Grup üyelerinin birden fazla ülkeye dağılmış olması,
- Geçmişe ve anavatana dair bir bellek ve mitler bütünü oluşturmaları,
- İkamet ettikleri ülkelere yeteri kadar uyum sağlamamaları,
- Zamanı gelince anavatana dönüş hayali içinde yaşamaları,
- Anavatanın gelişmesi için çaba sarf etmeleri ve çıkarlarını gözetmeleri,
- Grup bilinci ve dayanışması içinde olmaları

Safran'ın diaspora ile ilgili belirttiği bu maddelerin belli kısımları kabul görmekle birlikte bazı maddeler tartışılmalıdır. Robin Cohen ve başka akademisyenlerin eleştirilerini dikkate alan Safran diaspora tanımında düzenleyici değişikliğe gitmiştir (Cohen, 2008, s. 6). Safran'ın ilk diaspora tanımı, daha çok Yahudi diasporası üzerinden yapılmış, değişen ve gelişen koşullarda diasporanın da değiştiği gerçeğini hesaba katmamıştır. Ayrıca her diasporanın anavatana dönme isteği içinde olduğu kesin olarak söylenemez. Diasporada yaşayanların esas vatanlarına özlem duymaları, anavatanları için faaliyet yapmaları onların anavatanlarına dönecekleri sonucunu doğurmaz. Aslında esas mesele yurda bir gün geri dönme düşüncesinden ziyade vatan için bir şeyler yapma duygusudur. Nitekim eleştiriler doğrultusunda Safran da diaspora tanımını şu şekilde geliştirmiştir (Safran, 2005, s. 37). Diasporalar:

- Ortak bir anavatan ve ortak bir tarihi mirasa sahip çıkarlar.
- Anavatandan gelen kültürel ve/veya dini değerlere sahip çıkma ve yaşadıkları ülkelerde bir azınlık grubu olarak bu değerleri yaşatırlar. Ev sahibi ülkelerle ilişkileri kolay değildir ve ev sahiplerinin kendilerini kabul etmeyeceklerine inanırlar.
- Anavatani ideal vatan olarak görürler, koşulların uygun olması durumunda bir gün anavatana dönecekleri inancını taşırlar. Anavatanlarının bağımsız, güvenli ve varlıklı olmasını dilerler.
- Anavatana aidiyetlerini örgütsel mekanizmalara yansıtırlar. Ayrı bir topluluk olarak hayatta kalmak istemelerine rağmen ev sahibi ülkelerin koşullarına ve deneyimlerine uyum sağlarlar.

Bu tanımı Safran'ın ikinci diaspora tanımı olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Safran'ın güncellediği yeni tanıma benzer şekilde Robin Cohen de kendi tanımını ortaya koymuş ayrıca

diaspora topluluklarını kategorize etmiştir. Gerçek anavatanından travmatik, iş, ticaret, emperyal nedenlerle ayrılma, anavatan hakkında kollektif hafıza veya efsaneler, hayali veya gerçek ata yurdun idealize edilmesi, anavatanla seyahatlerle temas kurulması, devam eden güçlü soydaşlık bilinci, ev sahibi toplumla sorunlu iletişim, diğer ülkelerdeki soydaşlarla duygudaşlık, ev sahibi ülkede hoşgörü içinde iyi bir yaşam umudu; Cohen'in diaspora özellikleri olarak sıraladığı maddelerdir (Cohen, 2008, s. 17). Görüldüğü üzere, diaspora alanyazının en çok alıntılanan iki akademisyeni Safran ve Cohen arasında, diaspora tanımı açısından, gerçekte tek farklılık anavatanına geri dönme umudunu diasporanın özelliği olarak kabul edip etmemektir. Bu kadar uzun tanımlarla ve özelliklerle diasporayı tanımlamak yerine daha basit şekilde diaspora tanımlanabilir. Anavatanla aidiyet ve duygudaşlık içinde olan göçmenlerin oluşturduğu gruplara diaspora denir. Gerçek şu ki, diaspora sürekli değişen ve gelişen bir fenomendir. Özellikle sermayenin, emeğin, bilginin ulusötesi boyut kazanmasıyla birlikte diasporalar çeşitlenmiştir. Buna bağlı olarak Cohen de *Küresel Diaspora: Başlangıç* (Global Diaspora: An Introduction) adlı kitabında mazlum, emek, emperyal, ticaret diasporası ve yurtsuzlar (deterritorialized) diasporası olmak üzere beş farklı diaspora türünden bahsetmektedir (Cohen, 2008, s. 18).

Cohen'in belirttiği farklı diaspora türlerinden de anlaşılacağı üzere diasporalar homojen olmayıp heterojen özelliklere sahiptir. Ancak bu durum onların “kollektif hafıza” oluşturmalarına engel teşkil etmez. Kollektif hafıza için anavatanına bağlı olmak gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda, diasporanın diğer göçmen topluluklarından ayrıldığı bir özelliktir. Diaspora toplulukları, anavatanına aidiyet duygusu taşır. Bu durum, “diaspora bilinci” şeklinde de tanımlanabilir. Diaspora bilinci, ayrıca yaşanan ülkede “asimilasyona” karşı koruma işlevi de görür.

Diaspora tanımı başlığında ayrıntılı olarak belirtilen diaspora kavramını Safran tanımlarken altı temel özelliğe vurgu yaparken, Clifford ise altı temel özellik yerine sürekli yer değiştirme, çile, adaptasyon veya direnme gibi paylaşılan duygusal durumlara dikkat etmiştir (Clifford, 1994, s. 306). Dolayısıyla toplumsal bir grubun yer değiştirmesi ve sonrasında devam eden veya biten sıkıntılarla karşılaşması, bulunduğu coğrafyayı tam anlamıyla vatan olarak benimseyememesi diaspora olarak adlandırılması için yeterli olacaktır.

Anavatanı ev olarak görürsek, evden uzakta kaldığımız ya da dışarıda olduğumuz ama içeriği özlediğimiz anlar olur, eve geri dönemezsek bile o özlem hiç bitmez bir duyguya dönüşür. İşte diasporanın tarihi o duyguyla beraber başlar. Kısaca eve dair özlemi yaşayan ilk topluluklar diasporanın başlangıç tarihini, bir bakıma gizli tarihini kendi içinde taşır. Dolayısıyla

anavatanından uzakta kalmış toplulukların kolektif kimlik bilinci diasporanın tarihini ifade etmektedir.

Tarihi bağlamda dünyada diaspora denilince akla Yahudiler, Ermeniler, Afrikalılar gelmektedir. Romanlar, Yahudilerin durumuna benzeyen şekilde, dağınık halde yaşayan kadim topluluklar arasında yer almakla birlikte, Yahudi diasporası kadar örgütlü bir güce ulaşamamıştır. Diasporasının gücüyle devletleşen Yahudiler, tarihte tek örnektir.

Diasporanın klasik kullanımı daha çok Yahudilerin tecrübelerinin akademik çalışma konusu olması anlamına gelmektedir. Afrikalılar, Ermeniler, İrlandalıların dağılmasıyla (dispersion) birlikte diasporanın klasik kavramı genişlemiştir. Yahudilerin yaşadığı katalistik olay, Yahudilerin topluluk olarak travma geçirmesine, zorbalığın neden olduğu tarihsel mağdurluk olarak anlamlandırmasına neden olmuştur, genel konsensüs olmamakla birlikte Filistinliler de bu kategoride değerlendirilmektedir (Cohen, 2008, s. 1).

Özellikle ilkin Babiller sonra da Romalılar tarafından yurtlarından sürülen Yahudiler gittikleri her yere dini, milli, vatani belirlemeleri ile özelliklerini beraberinde taşımışlardır (Duralı, 2010, s. 32). Duralı'nın vatani belirlemeler ifadesi, Yahudilerin vatan kimliklerini gittikleri coğrafyalarda unutmadıkları anlamında yorumlanabilir.

Klasik diaspora, içinde bir travmanın bulunduğu zorunlu bir göçün sonucu olduğu, içine yerleşilen toplumla aralarında keskin kültürel bir sınırın çizildiği ve sürekli idealize edilen anavatana geri dönüş miti gibi dinamikleri içeren bir modeli tanımlar ve klasik diaspora toplulukları tekil ve homojen olarak değerlendirilir (Dedeic-Kırbaç, 2012, s. 47). Klasik diaspora diasporayı oluşturan ilk toplulukların tarihi seyir içinde yorumlandığında, etkisinin yirminci yüzyıla kadar sürdüğü değerlendirilmektedir.

Geleneksel diasporalar köklerine, arkada bıraktıkları ülkeye ve geçmişe özlemle bakan zorunlu göç mağdurlarını ve onların soyundan gelenlerini ifade ederken; modern diasporalar geldikleri ülkeyi kendilerine vatan edinen ve geri dönüş mitinden uzaklaşmış toplumsal gruplar olarak tanımlamaktadır (Taşdemir, 2016, s. 52). Bu bağlamda modern diasporaların yirminci yüzyıl sonrasındaki diasporaları kapsadığı şeklinde bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

Travmatik bir olay sonrasında farklı ülkelere dağılan Çerkesler, Ahıska Türkleri, Tatarlar, Irak ve İran'dan göçmek zorunda kalan Mandeianlar da klasik diaspora tanımına uymaktadır. Bu topluluklar klasik diaspora arasında sayılmamakla birlikte yeni bir analizle mazlum diasporalar

arasında yer almaları mümkün olabilecektir. Klasik diasporalar homojen bir görüntü arz ederken, modern diasporalar ise mütenakıs şekilde tezahür etmektedir. Bu nedenle modern diasporaları tanımlarken birçok özellik göz önünde bulundurulmalıdır. Modern diasporalar çoğulcu, çok kimlikli, çok dilli, çok kültürlü, siyasal özellikler göstermektedirler. Bu durum diasporaların sınıflandırılmasını güçleştirmektedir.

Önceleri “tözcü” (essentialist) bir yaklaşımla anavatanlarından trajik bir biçimde sürülmüş, içe dönük, homojen toplulukları tanımlamak için kullanılan diaspora terimi, bugün küreselleşmeye bağlı olarak özellikle 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında mülteciler, göçmenler, sürgünde yaşayanlar, hatta azınlıklar için bile kullanılmaya başlanmıştır (Dedeic-Kırbaç, 2012, s. 35). Kronolojik açıdan diasporayı klasik ve modern diasporalar olarak kategorileştirmek mümkünken yukarıda da anlatıldığı gibi sosyolojik açıdan diaspora devamlılık arz eden dönüşüm ve oluşum (formasyon) durumudur (Cohen, 2008, s. 141). Bu nedenle diasporayı göç ve kimlikten arındırmak, tek boyutlu olarak tanımlamak, eksik ve yetersiz olacaktır.

Cohen’in katkılarıyla büyük dönüşüm yaşayan diaspora kavramına farklı düşünürler de katkılarını sürdürmüştür. Onlardan biri olan Bruneau günümüz diasporik toplulukların özelliklerini şöyle açıklamıştır. Çağdaş diaspora grupları afet, felaket, kıtlık, vb. sebeplerle ana vatanı dışındaki yer ve bölgelerde yaşayan; daha önceden giden göçmenleri izleyerek hedef ülke seçimi gerçekleştiren; gidilen ülkede asimile olmadan entegre edilen ve güçlü bir kimlik bilincine sahip olan; dağınık halde bulunmalarına rağmen hem kendi içlerinde hem de anavatan toplumuyla ağırları aracılığıyla iletişimlerini koruyan ve geliştiren; nesilden nesile kimliklerini aktaran; kültürel, politik, dini, mesleki dernek ve benzeri yapılarıyla hem gittikleri ülkeden hem de anavatanlarından özerk bir sosyal oluşum olma eğiliminde olan topluluklardır (Bruneau, 2010, s. 36-37). Görüldüğü gibi artık travmatik olmadan da herhangi bir sebeple anavatanını terk eden, geri dönüş miti yaratmadan anavatanıyla bağlarını koruyup iletişim halinde kalan ve kolektif bir bilinç oluşturan grupları diaspora olarak nitelendirmek mümkün olmuştur. Bu doğrultuda Reis de (2004, s. 46) modern diasporaların sadece herhangi bir kriz veya travma ile oluşmak zorunda olmadığını, küreselleşme ile yaygınlaşan iş ve eğitim fırsatları da modern diasporaların oluşumuna etki edebileceğini veya sebep olabileceğini söylemektedir.

Modern yaklaşımlar ise herhangi bir diasporanın baskın veya merkezi rol oynadığı bir düzlemde yapılan incelemeye karşı çıkmaktadırlar (Hopyar vd, 2022, s. 50). Yani kavram bir zamanlar Yahudi, Yunan ve Ermenilerin yayılmış halini tanımlarken artık göçmen, mülteci, misafir işçi, sürgün topluluğu, denizaşırı topluluk, etnik topluluk gibi kavramları içeren daha geniş bir anlamsal alana sahiptir (Tölölyan, 2012, s. 4). Diaspora kavramı küreselleşmenin alanının

genişlemesi ve ulus devletın zayıflamasıyla her türlü göç ve dağılma neticesinde ortaya çıkan olgularla ilgili hale gelmiştir (Hopyar vd, 2022, s. 50). Günümüzde baskın ulusal kimliği olmayan, belirli devletlerin politikalarıyla kontrol edilemeyen, kurallarla kısıtlanamayan diaspora toplulukları ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme ve devamındaki dinamikler neticesinde diaspora ulus aşırı alanda varlık göstermeye başlamış ve hatta ağlar kurarak varlığını sağlamlaştırmıştır (Hopyar vd, 2022, s. 50). Bu özellikleri nedeniyle bu tür diasporalar melez veya ulusötesi diasporalar olarak adlandırılabilir. Diasporaların ulusötesi (ulusaşırı) topluluklar olabilmesi için diasporik topluluk üyelerinin göç alan ülkeyle sosyal ve sembolik bağlara sahip olması gerekmektedir (Faist, 2003, s. 282). Bununla diasporanın kurduğu sembolik ve ulus aşırı ağların sadece kaynak ülke ile bağlantısının olmasının yeterli olmadığı, her iki ülkenin toplumsal düzeyinde hissedilir ve görülebilir bağlara sahip olması ifade edilmektedir.

Klasik Diasporalar

Klasik diaspora tanımı ve özellikleri daha önceki başlıkların içeriğinde yer almakla beraber tek başlık altında geniş açıyla bahsetmek mümkün olacaktır. Klasik diasporaları oluşturan nedenlerin en temel özelliği insanların göç etmek zorunda kalması veya yaşadıkları bölgeden zorla çıkarılmış olmasıdır.

Anavatanda yaşanan travmatik bir olaydan sonra iki veya ikiden fazla ülkeye dağılanlar, klasik başka bir ifadeyle mazlum diasporayı oluşturmaktadır. Göç araştırmacıları çoğunlukla hareket motivasyonuna yol açan gönüllülük ve zorunluluk elementlerini birbirinden ayırmakta ciddi şekilde zorlanmaktadırlar. Ancak travmanın kolektif etkilediği bir grubu konuştuğumuzda; zalimliğin, ölçünün, yoğunluğun karakterize ettiği bazı sınıfsal olayları dışarıda bıraksak bile grubun açık bir şekilde göçe veya terk etmeye zorlanması muhtemeldir (Cohen, 2008, s. 2)

Bu açıdan bakıldığında, 19. yüzyılın son çeyreğinde Rus saldırılarına maruz kalan Çerkeslerin yer değiştirmesi bir tür zorunlu göçtür veya diğer bir deyişle “sürgündür” ve bu nedenle Çerkes diasporası daha çok geleneksel diaspora özellikleri taşır (Kaya, 2011, s. 26).

Cohen, klasik diaspora kavramının sadece Yahudi diasporası için kullanıldığını ancak Yahudiler, Ermeniler, Afrikalılar, İrlandalılar ve Filistinliler’in mazlum diaspora kapsamında olması gerektiğini yazmıştır (Cohen, 2008, s. 1-18). Görüldüğü üzere Yahudiler hem klasik hem de mazlum diaspora içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle klasik diaspora ile mazlum

diaspora arasında ayırım yapmak güçleşmektedir. Sonuç olarak klasik ile mazlum diaspora kavramlarının birbirinin yerine geçen kavramlar olduğu düşünülebilir. Robin Cohen, travmatik olaylar yaşamış diasporaları mazlum diaspora olarak tanımlamasına karşın Çerkesleri, Kırım ve Ahıska Türkleri'ni bu sınıflamaya dahil etmemiştir. Türkiye'de bilinen bir diaspora olan Çerkeslerin küresel diaspora alanyazınında yer almaması diasporanın bilimsel özelliğinin olduğu kadar etkililik ve tanınırlık özelliğinin de olduğunu göstermektedir. Etkili ve tanınır olmayan diasporalar bilimsel araştırmalarda daha az yer bulmaktadır.

Klasik diasporalar gönüllü göçler sonucu oluşmadıklarından anavatanla daha sıkı bağlar içinde olmuşlardır. Anavatan, sınırları olan topraklardan oluştuğu gibi coğrafi bölgeleri ifade eden veya hayali vatan anlamına da gelmektedir. Filistin, Yahudi, Ermeni, Afrika diasporası bilinen en önemli klasik diasporalar arasında sayılabilir. Bu diasporaların önemli özelliği buldukları topraklardan sürülmeleridir.

İstanbul'un Türkler tarafından 1453 yılında ele geçirilmesinden önce, tarihi (klasik) diaspora olarak adlandırılan Yunan diasporası Kostantiniyye'nin düşmesinin ardından birçok Avrupa ülkesine göçen Rumlar modern Yunan diasporasını ortaya çıkarmıştır (Constantinides, 2015, s. 15). Diaspora toplulukları, bağımsızlık mücadelesine ilham veren Yunan milliyetçi ideolojisinin yaratılmasında etkili olmuştur (Diamanti-Karanou, 2015, s. 51). Yunan vatanseverliğini geliştirmeyi amaçlayan ve reformdan geçirilmiş ve modernize edilmiş bir Yunan devleti öngören önemli bir devrimci belge, Venedik'te 1806'da basılan Elliniki Nomarşia idi (Constantinides, 2015, s. 15). Bağımsız Yunanistan'ın ilk valisinin Rus İmparatorluğu'nun dışişleri bakanlığını yapmış Yannis Kapodistrias adlı bir Rum'un olması bu bakımdan tesadüf değildir. Yunan diasporasının bağımsız devlet arzusu Ermeni diasporasının Osmanlı topraklarında bağımsız devlet kurma arzusu ile paralellik göstermiştir. Ermeni diasporasının yurtdışında kurduğu Hınçak ve Taşnak cemiyetleri Ermeni bağımsızlığı için mücadele etmiştir. Bu bakımdan Yahudi diasporası -tarihi seyir içerisinde Yunan ve Ermeni diasporası buna dâhil edilebilir- ülkeleşmiş diasporalar arasında sayılabilir. Yunanistan'ı kuran Rumlar ile Ermenistan'ı kuran Ermenilerin buldukları coğrafyada nüfusları daha yaygınken, İsrail'i kuran Yahudilerin, 1947 öncesinde Filistin topraklarındaki yaygınlığı daha seyrekti. Filistin diasporasının ortaya çıkmasının bir nedeni dışarıdan gelen Yahudilerin bağımsız devlet kurarak, Filistin topraklarında egemenliği ele geçirmesidir. Bir diaspora devlete dönüşürken, aynı zamanda kendi diasporasını da türetir (Hıdıroğlu, 2011, s. 17).

Klasik diaspora cemaatleri (toplulukları) genellikle kendilerinden etno-kültürel ve dinsel açıdan farklı olan “öteki” ile karışmamaya özen gösterirler (Kaya, 2011, s. 25). Klasik diasporalar çoğunlukla tek kimlikli diapora örneği oluştururken, kıta diasporası örneği olan Afrikalılar ise bu bağlamda bir istisnadır. Çoğunlukla homojen olan klasik diasporayı inceledikten sonra melez diasporalardan sonraki kısımda bahsedilecektir. Melez diaspora ifadesi klasik diasporalar dışında kalan bütün diasporaları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlamda melez diaspora başka bir deyişle karma diaspora konusu sonraki başlıkta tartışılacaktır.

Melez Diasporalar

Diasporaları sınırlandırmak, tek bir olguya göre tanımlamak tarihsel olguları göz önünde bulundurduğumuz zaman zorlaşmaktadır. Diasporayı öne çıkaran birden fazla özellik ve grubun farklı yapılara sahip olması söz konusu olduğunda, karma diğer bir ifadeyle melez bir yapı ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinin, diaspora kavramı açısından, diaspora toplumları açısından, ev sahibi devlet açısından ve akraba devlet açısından farklı ve önemli etkileri melez diasporalarının oluşmasını hızlandırmaktadır. Klasik diasporaların temel özelliği olan travma ve geri dönüş miti yerini melez diasporalarda daha çok kültürel ve folklorik özelliklere bırakmaktadır. Bu anlamda melez diasporalarda kültürel ve folklorik özellikler baskındır. Bazı diasporaların bu özellikler dışındaki kendine has özellikleri de diasporalara melez karakter vermektedir. Latin ve Lübnan diasporaları melez diasporalar açısından örnek olarak gösterilebilir. Lübnan dışındaki ticari faaliyetlerinin ön planda olması Lübnan diasporasının belirgin özelliğini göstermektedir. Bu kendine has özellik Lübnan diasporasını diğer diasporalardan ayırmaktadır. Bu bakımdan melez diasporalar gönüllü göçlerle oluşmuş ve kendine has özelliklere sahip olduklarından zorunlu göçlerle ortaya çıkan klasik diasporalardan ayrılmaktadır.

Melez diasporaların oluşmasının temel dinamiği gönüllü göçlerle meydana gelmesidir. Melez diasporaları tanımlarken, göçülen menşe ülkeler içinde göçe neden olan itici faktörlerin çeşitli olmasını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ekonomik koşullar, istikrarsızlık, çatışmalar, siyasi bunalım, açlık vb. itici faktörler arasında sayılmaktadır. Bu faktörlerin göçe neden olduğu bilinirken, yine de insanların savaş ortamı ve tehcir dışında kalan sebeplerle göç etmesi nedeniyle gönüllü göçmen olması sonrasında, göçmen topluluklarının oluşması melez diasporaların meydana gelmesinin ana nedenlerindedir. Klasik diasporalarda olduğu gibi melez diasporalarda göç bir anda olmamıştır, dolayısıyla diaspora hafızası belirli bir ana ve olaya ait değildir. Melez diasporalar zamana yayılan süreç dâhilinde ve birikimli bir

yoğunlaşma oluşmuştur. Melez diasporalar tek etnik gruptan da oluşabilir, birden fazla etnik grubu da kendisi içinde barındırabilir. Bu nedenle Afrika diasporasının melez veya klasik diaspora olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konusunda farklı değerlendirmeler ve empirik yaklaşımlar geliştirilebilir. Afrikalıların hafızasında kölelik gibi travmatik bir olayın yer alması, zorunlu göçe maruz kalmaları dolayısıyla Afrikalılar klasik diaspora tanımına uymaktadır. Ancak diaspora oluşumunun zamana yayılan bir olay olması ve kendine has kültürel özelliklere sahip olmalarından dolayı Afrikalılar melez diaspora olarak da adlandırılabilir. Amerika'ya göç etmiş olan farklı etnik kökene sahip göçmen topluluklarının başka bir deyişle diasporaların Amerika Birleşik Devletleri'ni kurduğu, bu bağlamda Amerika'nın melez diaspora toplumlarından oluştuğu farklı bir okuma analizi ile dillendirilebilir. Latin Amerika'daki pek çok ülkenin çoğunlukla İspanyolların, kısmen Portekizlilerin ve diğer Avrupa ülkelerinden göç etmiş melez göçmen topluluklarının oluşturduğu ülkeler olduğu tarihi bir gerçektir.

Ulusötesi Diasporalar

Ulusötesi diasporalar, melez diasporalar gibi gönüllü göçmen topluluklarının oluşturduğu diasporalar olmakla birlikte, diasporayı oluşturan özellikler gelişen ve değişen bir yapı göstermektedir. Melez ve klasik diasporaları oluşturan göçmen toplulukları tek yönlü hareket halindeyken; bunun aksine ulusötesi diaspora topluluklarının oluşmasını sağlayan göçmenlerin göç ettikleri ülkelere, geldikleri bölgelere veya farklı ülkelere de göç söz konusudur. Bu tür göçmen topluluklarının ülkeler arasında yer değiştirmesi ve çok yönlü hareket halinde olması ulusötesi diaspora topluluklarının temel özelliğidir. Bu çerçevede ulusötesi diasporalar, uluslaşma ya da devletleşme sürecini tamamlamamış daha çok göçmen topluluğu özelliği gösteren toplulukları betimlemek için kullanılabilir. Bugün İsrail'de yaşayan 700 bin Filistinli ulusötesi diasporanın en bariz örneğidir. Toprakları İsrail ve Ürdün'ün işgaline uğramış Filistinliler için yaşadıkları ülkeye tam olarak ait olamamak, askıda bir yaşam sürdürmek zorunda kalmak ulusötesi bir deneyimi göstermektedir. Anavatanlarının bir anda işgal edilerek İsrail devletinin kurulmuş olması Filistinliler'ce felaket günü anlamında en nakba olarak adlandırılmıştır. Bates'in (2009, s. 335) Kültürel Antropoloji kitabında anlatılan örnek olayda İsrail'de yaşayan Filistinli Ebu Ahmed: "En Nakba'yı ve arkasından gelen askeri dönemi yaşayan herkes, kesin olarak bir şey öğrendi: İsrail'de yaşayan Araplar olarak korkmakta haklıyız" demektedir. Ebu Ahmed'in doğduğu topraklarda azınlık konumuna düşmesi, diasporanın klasik tanımıyla örtüşmediğinden durumu ulusötesi diaspora terimiyle açıklamak daha gerçekçidir. Başka bir deyişle Filistin topraklarında yaşayan Yahudiler devletleşmiş

diaspora, Filistinli Araplar ise devletsiz diasporadır. Başlangıçta devletsiz olan Yahudi yerleşimcilerin Filistin'e yerleşmeleri ve İsrail devletini kurmalarıyla, Yahudiler, bir anlamda devletleşmiş diaspora konumuna ulaşmıştır. Yahudi diasporası, Filistin topraklarında devletleşerek diasporanın devlet özlemine sona erdirmiş ancak Filistinlileri vatansız ve devletsiz bırakarak Filistin diasporasının doğmasına neden olmuştur. Bu durum İsrail devleti toprakları dışında kalan Filistinlileri klasik, Cohen'in tanımıyla mazlum diasporaya, İsrail içinde kalan Filistinli Arapları ise ulusötesi diasporaya dönüştürmüştür. Bu bağlamda Filistinliler, İsrail devletinin kurulmasından sonra iki yönlü diaspora topluluğu meydana getirmiştir.

Uluslararası göçmenler, menşe ülke (göç edilen ülke) ve misafir ülkeleri birbirine bağlayan ilişkiler ve uygulamalar üretir ve çoğaltırlar ayrıca birden fazla yere veya ulus-devlete atıfta bulunan bireysel ve kolektif kimlikler geliştirirler (Gustafson, 2004, s. 66). Diaspora artık semantik anlamından daha geniş anlamda göçmenler, gurbetçiler, mülteciler, misafir işçiler, sürgündekiler, deniz aşırı topluluklar ve etnik grupları tanımlamak anlamında da kullanıldığından ulusötesi kavramdır (Tölölyan, 1991, s. 4). Diaspora toplulukları ile göçmen toplulukları arasındaki ayrım belirgin değildir, geçirgen bir yapı söz konusudur. Gerek diaspora toplulukları gerekse de göçmen topluluklar, ulusötesi topluluklar olarak adlandırılabilir. Ancak ulusötesi diaspora kavramı, diasporaların anavatanlarıyla olan esnek bağımlı betimlemek için kullanılmaktadır.

Diasporaya yönelik farklı yaklaşımları ele aldıktan sonra, diaspora ve göç ilişkisini değerlendirmek, bu araştırma için anlamlı olacaktır ve konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Göç, yerinden edilmişliğin, gönüllü veya zorunlu yer değiştirmenin adıdır ve göç olmadan diasporadan da söz edilemeyecektir. Bu nedenle göç ve diaspora ilişkisini ele almadan tek başına diasporayı ele almak konuyu eksik anlatmak anlamına gelecektir.

Diaspora ve Göç İlişkisi

Dünya'da insanlar savaş, siyasi ve sosyal baskılar, şiddet eylemleri, yoksulluk, eğitim ve iş bulmak gibi çeşitli nedenlerle ülke içinde ve ülkeler arasında yer değiştirmektedir. Bu da insanların farklı kültürlerle karşılaşmasına, kendi kültürünü farklı coğrafyalara taşımasını sağlamaktadır. İnsanların yer değiştirerek göçmen olması, göç ettikleri toplum ve göçmenler açısından kültürel değişimleri beraberinde getirmektedir. Kültürel değişimler ve yeni deneyimler göçmenlerde kültürleşme, melezleşme (creolization) ve diaspora dediğimiz

durumları meydana getirmektedir. Kültürleşme, iki kültür arasında başarılı bir şekilde yaşamayı ifade etmektedir. Bunun yanında, kültürleşme iki veya daha fazla grup ve bunların üyeleriyle temas sonucu oluşan kültürel ve psikolojik değişimi de ifade etmektedir (Berry, 2005, s. 698).

Diaspora ve azınlıklar çoğunlukla göçmenlerin oluşturdukları grupları tanımlamak için kullanılmaktadır. Azınlıklar ve diaspora arasındaki fark yer değiştirme üzerinden belirginleşmektedir. Azınlık olarak adlandırılan toplulukların genellikle buldukları yerde önceden beri yaşadıkları kabul edilmekteyken, diaspora ise oraya sonradan göçenleri tanımlamaktadır. Bu anlamda diaspora toplulukları da “sonradan yerleşmiş azınlık” olarak da tanımlanabilecektir. Ancak azınlık ve diaspora kelimeleri birebir aynı anlamda kullanılmamaktadır. Diasporalar başka yerden göç etmiş azınlıklar olarak görülse bile, göç edenlerin yaşadıkları eşsiz deneyim onları yerel azınlıklardan farklılaştırmaktadır. Bu çerçevede başka bir ülkeye veya bölgeye göç etmek diaspora başlangıcının yanı sıra göç edenler ve kabul eden toplumlar açısından yeni bir deneyim anlamına gelmektedir.

Göç eden topluluklar, kendi özgün kültürlerini ve kimliklerini yanlarında taşıyor ve yerleştikleri topluma bu unsurları aktarır. Bu etkileşim, diaspora olarak adlandırılan bir fenomeni oluşturur. Diaspora topluluğunun, yerleştikleri yeni toplum üzerinde etkiler yaratırken aynı zamanda yerel toplumun da göç edenler tarafından etkilenmesini içerir. Bu etkileşim süreci, dil, gelenekler, sanat, müzik, yemek kültürü ve diğer kültürel unsurlar aracılığıyla gerçekleşebilir. Diaspora toplulukları, kendi kimliklerini korurken, yerleştikleri topluma da katkıda bulunabilirler. Bu süreçte, diaspora toplulukları hem yeni topluma uyum sağlar hem de kendi kültürel özelliklerini korur ve yaygınlaştırır. Söylenmesi gereken ve pratikte bilinen gerçek şu ki, göç olmadan diasporanın oluşması mümkün değildir. Ülke içinde gönüllü olarak yer değiştirenlerin veya zorunlu nedenlerle “yerinden edilmişler”in yaşamaya başladıkları bölgelerde toplumsal gruplar meydana geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasında veya ülke içinde yer değiştirmeler sonucunda toplumsal, kültürel, sosyal bir takım değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu değişimlerin ortaya çıkardığı gruplar farklı tanımlarla adlandırılmaktadır. Ancak ülke dışındaki grupların çoğunlukla diaspora, ulusötesi topluluklar, göçmenler, mülteciler olarak adlandırıldığı literatür araştırmasında görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Son yılların fenomen konusu diasporanın tanımı, kapsamı, diasporaların sınıflandırılması konusunda makale alana farklı bir bakış açısıyla katkı sağlamaya çalışmıştır. Diaspora “gelişen

ve değişen bir alandır” hipotezi derlenen ve analiz edilen veriler bağlamında ortaya konulmuştur. Bu anlamda diasporaların klasik, melez, ulusötesi diasporalar olarak adlandırılabilceği hipotezi ortaya atılmıştır. Alanyazının önemli isimlerinin karmaşık, uzun diaspora tanımlarına ve diasporanın boyutunu büyüterek anlaşılmasını zorlaştırmalarına alternatif bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır. Diasporanın basit ve anlaşılır olması bilimin amacı değildir, ancak bilimsel çalışmaların uygulanabilirliğinin artırılması bilimi daha değerli kılacaktır. Sosyal bilimler alanındaki bilimsel çalışmaların bütünüyle bilimsel olmadığı, araştırmacının kimliğinin, deneyimlerinin, kültürel özelliklerinin, siyasi tercihlerinin de bilimsel çalışmaları etkileyebileceği hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin Robin Cohen’in emperyal diasporayı bir diaspora çeşidi olarak sınıflandırmasının bilimsel olup olmadığı tartışma konusudur. Başka ülkeleri sömürmek için ülkesinden ayrılan insanları diaspora olarak adlandırmak diasporanın tarihsel gerçekliğiyle örtüşmemektedir.

Diaspora olgusu, binlerce yıl önce başladığı yolculuğuna günümüzde devam etmekte, gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir (Yaldız, 2013, s. 312). Bu yolculuk sırasında, kavramın anlamı değişmekte ve dönüşmekte, kullanımını artmakta ve kolaylaşmaktadır (Yaldız, 2013, s. 312). Olumlu-olumsuz anlamlar yüklenmiş diasporanın küreselleşme ile birlikte önemi artmıştır. Ulaşım, haberleşme gibi alanlarda meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle, diasporaların sadece anavatanla değil; diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla da işbirliği ve dayanışma içerisinde olması, diasporaların küresel aktörler olabilmeleri için önemlidir (Yaldız, 2013, s. 304). Ancak diasporanın çoğunlukla araçsal rolden ziyade metaforik role sahip olduğu not edilmelidir (Bruneau, 2010, s. 1).

Diaspora, ev sahibi ülkeye gönüllü olarak veya zorunlu nedenlerle göç etmiş kişiler tarafından oluşturulur. Diasporalar anavatana aidiyet ve özlem hisseden örgütlü gruplardır. Bu gruplar, kendiliğinden veya anavatanda yaşanan gelişmeler çerçevesinde kendilerini konumlandırmaktadır. Diaspora, anavatana maddi, entelektüel katkıların yanı sıra sivil toplum kuruluşları şeklinde çalışarak lobicilik faaliyetlerinde bulunarak katkı sağlamaktadır. Diaspora, yalnızca anavatanla ilgili politikalar üretmemektedir. Yaşanılan ülkede yürüttükleri faaliyetlerle hem siyasette aktif olunabilmekte hem de tek taraflı politikalara karşı direnebilmektedir. Özellikle düzenlenen etkinliklerle hem anavatan yâd edilir hem de “kolektif kimlik” taze tutularak asimilasyonunun önüne geçilebilmektedir. Nitekim Avrupa’nın en aktif topluluklarından biri olarak tarif edilen Türk diasporası da hem anavatandaki yaşanan gelişmelerle ilgilenmekte hem de düzenlenen etkinliklerle “kolektif kimliğini” koruyarak asimilasyonun önüne geçmektedirler.

KAYNAKLAR

- Bates, G. Daniel (2009). 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Brubaker, R. (2005). The ‘diaspora’ diaspora. *Ethnic and racial studies*, 28(1), 1-19.
- Bruneau, M. (2010). Diasporas, transnational spaces and communities. *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods*, 3(1), 35-50.
- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural anthropology*, 9(3), 302-338.
- Cohen, Robin. *Global diasporas: An introduction*. Routledge, 2008.
- Constantinides, S. (2015). The Greek Diaspora. *Études helléniques/Hellenic Studies*, 23(2), 15-22.
- Dedeic-Kırbaç, Amra (2012). Diasporada Boşnak Kimliği: Türkiye ve İsveç örnekleri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Diamanti-Karanou, P. (2015). The relationship between homeland and diaspora: The case of Greece and the Greek-American community. Northeastern University.
- Dufoix, S. (2013). Diasporas: historical and conceptual analysis. *The Encyclopedia of Global Human Migration*.
- Duralı, Teoman Şaban (2010). Omurgasızlaştırılmış Türklük, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Faist, T. (2003). Amalgamating newcomers, national minority and diaspora: integration (s) of immigrants from Poland in Germany. In *Identity and integration: migrants in Western Europe*.
- Gustafson, P. (2004). More or less transnational: two unwritten papers. *Transnational spaces: Disciplinary perspectives*, 64-76.
- Hıdıroğlu, Kübra (2011). Sosyolojide Diaspora İncelemeleri: Görüşler, Kavramlar ve Teoriler. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hopyar, Z., Topal, F., & Tauscher, S. (2022). Diaspora Kavramı ve Türkiye'nin Diaspora Politikasına Yönelik Üniversite Öğrencilerinin Algısı. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 5(1), 46-65.
- Kaya, Ayhan (2011). Türkiye’de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 1. Baskı.
- Reis, M. (2004). Theorizing diaspora: perspectives on “classical” and “contemporary” diaspora. *International Migration*, 42(2), 41-60.
- Safran, W. (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. *Diaspora: A journal of transnational studies*, 1(1), 83-99.
- Safran, W. (2005). The Jewish diaspora in a comparative and theoretical perspective. *Israel studies*, 10(1), 36-60.
- Taşdemir, Sami (2016). İstanbul Kafkas Sivil Toplum Kuruluşlarında 2010’lu Yıllarda Kimlik İnşa Süreçleri, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.

The Bloomsbury Introduction to Postcolonial Writing: New Contexts, New Narratives, New Debates. (2017). Ed. Jenni Romane, Birleşik Krallık: Bloomsbury Publishing.

Tölölyan, K. (1991). The nation-state and its others: in lieu of a preface. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 3-7.

Vertovec, S. (1997). Three meanings of "diaspora," exemplified among South Asian religions. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 6(3), 277-299.

Yaldız, F. (2013). Diaspora kavramı: tarihçe, gelişme ve tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 18(18), 289-318.

Online Kaynaklar

Türk Dil Kurumu Online Sözlük, www.sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 29.09.2022).

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN SOSYOLOJİK BOYUTLARI¹**SOCIOLOGICAL DIMENSIONS OF URBAN TRANSFORMATION****Onur UZER²****Songül SALLAN GÜL³****Özet**

Kentsel dönüşüm, yaşanan savaş, afet ve göç gibi çeşitli nedenlerin yanı sıra gelişen kent politikalarıyla kentin fiziksel, sosyal ve yapısal birçok yönden değişimini içeren bir süreçtir. Yeni konut yapımından iyileştirmeye, sağlıklılaştırmadan soylulaştırmaya kadar değişen biçimleriyle kentsel dönüşüm, konut üretim ve tüketim ilişkilerinde ‘devlet-piyasa ve vatandaş üçlüsünün’ süreçteki değişen rolleriyle birlikte yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. 20. Yüzyılın son çeyreğine kadar kentsel dönüşüm yeni konut yapımı ve iyileştirme temelinde kentleşme ve sanayileşme dinamikleriyle birlikte gelişmiştir. Sosyal devlet anlayışında emekçi ve dar gelirliye yönelik kamusal destekler ağırlıklı rol oynarken, 1980’lerle birlikte neoliberal konut politikaları öne çıkmış ve piyasa odaklılık kentin tüm alanlarına nüfus etmeye ve kentsel dönüşümün alanını genişletmeye başlamıştır. Harvey’in (2011: s, 296) de ifade ettiği üretim ve tüketim sürecinin coğrafi rasyonalizasyonunda piyasa koşulları mekânsal olarak tarihi kent merkezlerinde genişleyerek (eskinin yıkımı ve yeni üretim merkezlerinin doğuşu) tarihi dokunun, arazinin ve doğanın korunmasını gözeten kentsel dönüşüm uygulamaları gerçekleşmiştir. Türkiye’nin kentleşme ve konut politikaları sanayinin gelişmemesinin bir sonucu olarak memurlara yönelik başlamış ise de, işçilere yönelik kamusal destekler 1960’larla birlikte başlamıştır. 1950-1970’li yıllarda ise, ağırlıklı olarak göçle gelen kır kökenli toplumsal kesimler için devlet destekli kredilerle sosyal konut yapımı ve yenileme çalışmaları öne çıkmıştır. 1980’lerle birlikte, artan yeni konut talebi Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) öncülüğünde sayısını artırmıştır. Metropolleşme ve neoliberalizmin küreselleşme eğilimleri ile kapitalist büyüme ve zenginleşme arzusunun yaratıldığı tüketim dünyasında, toplumun farklı kesimleri kent odaklı lüks konut dünyasının içine çekilmiştir. Kentsel rant ilişkileri alanında kent merkezlerinde kalan eski konut stokları sermaye için çekim merkezleri olurken, kamusal finans ve kira destekleriyle de vatandaş katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte sosyal devlet anlayışına dayalı konut kooperatifleri ve/veya vatandaşa doğrudan destek vermek yerine, yeni sağın yönetişimci uygulamaları önderliğinde devlet-sermaye bileşimleri hem yeni konut yapımını hem de yenilemeleri üstlenmiştir. 1990’lı yıllarla birlikte Ankara, İstanbul, Bursa gibi büyük metropol kentlerde, kent merkezlerinin sıkışmışlığının giderilmesi ve gecekondu sorunun çözülmesi için yerel yönetimler kentsel dönüşüm projelerine ortak edilirken, dönüşüm projeleri büyük kentlerde büyümenin bir sembolü olarak kabul görmüştür. Aynı zamanda ileri sanayi ülkelerinde kentsel tarihi dokuların korunmasına

¹ Bu çalışma Onur Uzer’in, Prof. Dr. Songül Sallan Gül danışmanlığında tamamladığı “Bursa tarihi kent merkezinin kentsel dönüşümüyle değişimi: Doğanbey örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., E-Mail: onuruzer90@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2354-3158

³ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, E-Mail: songulsallangul@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1107-7372

yönelik uygulamalar uzun yıllardır farklı örnekleriyle görünür kılınırken, Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte tarihi konut dokusunun korunması odağında çalışmalar öne çıkmaya başlamıştır. Kapitalist kentsel büyüme dinamikleri bağlamında kentsel dönüşümün anlam ve içeriği tarihi kentleri de kapsam alanına almış, İstanbul, Bursa ve Kayseri gibi pek çok kentte tarihi dokuların korunması ve kentsel dönüşümün geliştirilmesi amaçlanmıştır. Tarihi kent olarak tanımlanan ve kentin merkezi alanlarında bulunan birçok tarihi yapıların korunması ve yaşatılması gereklidir. Bursa tarihi kent merkezinde bulunan Doğanbey Kentsel Dönüşüm örneğinde de gerek tarihi bir sit alanında gerçekleşmesi gerek de Bursa’nın ilk kentsel dönüşüm örneği olması açısından fiziksel ve sosyal olarak çarpıcı bir dönüşüm örneğidir.

Bu makalede tarihi kentler bağlamında Bursa örneğinde kentsel dönüşümün sosyolojik boyutları fiziki ve sosyal dokudaki dönüşümlerin etkileri değerlendirilmektedir. Özellikle kentsel dönüşümü yaşayanlara olan etkiler mahalle odaklı sosyal ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır. 2020 yılında gerçekleştirilen nitel bir araştırmanın⁴ bulguları ışığında Bursa tarihi kent merkezinde konumlanan Doğanbey Mahallesi TOKİ Konutlarındaki kentsel dönüşümün niteliği sorgulanmaktadır. Araştırmaya katılan mahalle sakinleriyle yapılan derinlemesine görüşmeler, kategorik içerik analiz tekniğiyle değerlendirilmektedir. Kent yoksulu iken kentsel dönüşümle vaat edilen ‘yeni, kaliteli ve lüks’ evlerine yerleşen kentsel dönüşüm konutlarının sakinleri ile 20 Haziran 2020 – 20 Ekim 2020 tarihleri arasında saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu makalede kentsel dönüşüm süreçleriyle değişime uğrayan konut sahiplerinin mahallelilik ve komşuluk ilişkilerinde artan sosyal mesafeyle yitirdikleri sosyalliğin anlam ve dönüşümü sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğanbey Mahallesi, Kentsel Dönüşüm, Kentsel Yoksulluk, Tarihi Kent, Mahallelilik, Komşuluk, Bursa

Abstract

Urban regeneration is a process that involves the change of the city in many physical, social and structural aspects due to various reasons such as wars, disasters and migration as well as developing urban policies. With its forms ranging from new housing construction to rehabilitation, from sanitation to gentrification, urban transformation has brought new debates together with the changing roles of the ‘state market and citizen triad’ in housing production and consumption relations. Until the last quarter of 20th century, urban regeneration developed on the basis of new housing construction and improvement together with the dynamics of urbanization and industrialisation. While public support for labourers and low-income people played predominant role in the welfare state approach, neoliberal housing policies came to the fore in the 1980’s and market orientation began to penetrate all areas of the city and expand the scope of urban transformation. In the geographical rationalization of the production and consumption process, which Harvey (2011: 296) also states, the market conditions have expanded spatially in historical city centers (destruction of the old and the birth of new production centers) and urban transformation practices that take care of the preservation of the historical texture, land and nature have been realized. Although Turkey’s urbanization and housing policies started towards civil servants as a result of the underdevelopment of

⁴ Bu makalede Onur Uzer’in “Bursa Tarihi Kent Merkezinin Kentsel Dönüşümüyle Değişimi: Doğanbey Örneği” adlı doktora tez çalışmasının saha araştırmasının verilerinden hareketle kentsel dönüşümün mekânsal ve sosyal boyutunun mahallelilik ve komşuluk ilişkilerinin sosyolojik analizi ile ele alınmaktadır. Eski konutlarını dönüşüme vererek yeni konutlarında oturan sakinlerle yapılan görüşmeler nitel araştırma yöntemiyle değerlendirilmektedir. Onur Uzer’in doktora tez çalışması Süleyman Demirel Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Merkezi (BAP), SDK-2019-7394 Proje kodu ile Prof. Dr. Songül Sallan Gül yürütücülüğünde gerçekleştirilmiştir.

the industry, public support for workers began in the 1960s. In the 1950s-1970s, the construction and renovation of social housing with state-supported loans came to the forefront for the rural-origin social segments who migrated predominantly. With the 1980s, the increasing demand for new housing increased the number of new public housing (TOKİ). In the consumer world, where the desire for capitalist growth and enrichment has been created by the globalization tendencies of metropolitanization and neoliberalism, different segments of the society have been drawn into the city-oriented luxury housing world. In the field of urban rent relations, while the old housing stocks in the city centers became centers of attraction for the capital, citizen participation was tried to be ensured with public finance and rent supports. In this process, instead of providing direct support to the citizens and/or housing cooperatives based on the social state understanding, the state-capital combinations under the leadership of the new right's governance practices have undertaken both new housing construction and renovations. In the 1990s, in big metropolitan cities such as Ankara, Istanbul and Bursa, while local governments were partnered with urban transformation projects in order to eliminate the congestion of the city centers and to solve the slum problem, the transformation projects were accepted as a symbol of growth in big cities. At the same time, the phenomenon of preserving urban historical textures in advanced industrial countries has started to come to the fore in Turkey with the 2000s. In the context of capitalist urban growth dynamics, the meaning and content of urban transformation has also included historical cities, and it has been aimed to preserve historical textures and develop urban transformation in many cities such as Istanbul, Bursa and Kayseri. Many historical buildings, which are defined as historical cities and located in the central areas of the city, need to be preserved and kept alive. In the case of Doğanbey Urban Transformation, which is located in the historical city center of Bursa, it is a striking example of physical and social transformation in terms of both taking place in a historical site and being the first example of urban transformation in Bursa. In this article, the sociological dimensions of urban transformation in the context of historical cities and the effects of transformations in the physical and social fabric are evaluated. In particular, the effects on those who experience urban transformation are discussed in the context of neighborhood-oriented social relations. In the light of the findings of a qualitative research carried out in 2020, the nature of the urban transformation in TOKİ Residences in Doğanbey Mahallesi, located in the historical city center of Bursa, is questioned. In-depth interviews with the residents of the neighborhoods participating in the research are evaluated with the categorical content analysis technique. Fieldwork was carried out between 20 June 2020 and 20 June 2020 (4 months) with the residents of the urban transformation who settled in the 'new, high quality and luxurious' houses promised by the urban transformation while they were urban poor. In this article, the meaning and transformation of the sociability lost by the increasing social distance in the neighborhood and neighborhood relations of the house owners, who have undergone changes with the urban transformation processes, is questioned

Keywords: Doğanbey Neighborhood, Urban Transformation, Urban Poverty, Historical City, Neighborhood, Neighborhood, Bursa

Giriş

Kentsel dönüşüm kavramı planlamadan ekonomiye, yönetimden sosyolojiye farklı boyutları olan kentlerin modern inşasından gelişmesine, yenilenmesinden korunmasına ve artan rantlaşmaya kadar bir dizi etken ekseninde tartışılmaktadır. Tekeli (1999, s. 17) kentsel dönüşümün, kentlerin fiziksel mekânında gerçekleşen değişimler temelinde ele alınması gerektiğine dikkat çeker. Couch (1992, s. 256) ise, kentsel dönüşümün kentsel gelişme bağlamına odaklanması ve gelişmenin amaçlarını içeren, iyileştirme ve yeniden canlandırmanın sürekliliğini içeren korumacı bir planlama yaklaşımına dayanması gereğine işaret eder. Kentsel dönüşüm içeriği ve uygulamalar bağlamında da farklılaşır. En çok vurgu yapılan kentsel dönüşüm türleri arasında; yeni kentsel yerleşim alanlarının oluşturulması, eski konut stoklarının yenilenmesi, alt yapı koşullarının iyileştirilmesi ve çevre düzenlemelerinin yapılması ve sağlıklı yaşam koşullarına uygun hale getirilmesi olarak da tanımlanan sağlıklılaştırılmasına yönelik dinamikler önemlidir. Sosyologlar ise, tarihsel ve toplumsal değişim sürecinde kapitalistleşme dinamikleri ve kentsel dönüşümün niteliğini kentleşme ve insan-mekan ilişkilerindeki değişimin üretim ilişkileri başta olmak üzere farklı boyutlarının değerlendirilmesi gereğine vurgu yaparlar. Sanayileşme ve göç dinamikleriyle artan sosyal hareketlilik ve konut ihtiyacı, değişen sınıfsal ihtiyaçların yanında konutun üretim ve tüketim boyutlarına, çöküntü alanlarından güvenli sitelere yenilemeden soylulaştırmaya kadar farklı boyutlarıyla değerlendirilmelidir (Sassen, 2000; Harvey, 2013; Castells, 2015). II. Dünya Savaşı'nın büyük yıkımı ve yeniden yapım süreçlerinin yanı sıra kentlere yönelen iç göçler ve kapitalist emek süreçlerinin ithal emek göç hareketlilikleri sınıfsal yapıyı değiştirmiş ve işçilerin çalışma alanlarına yakın kamusal konut üretimini ihtiyacı giderek artmıştır. 1970'lerle birlikte ise artan kent merkezlerinde oluşan çöküntü alanlarının temizlenmesi gibi bir dizi kentsel yenilenme çalışmaları kentin sosyolojik dinamiklerinin yeni boyutlarını gündeme taşımıştır (Gürler, 2003, 148). Eskiyen konutların yenilenmesine ek olarak sosyal programlara yapılan bir dizi yatırım ile mahallelerin yeniden oluşturulması süreci özellikle tarihi kent merkezlerindeki yatırım odaklı yaklaşımlarla üretilen konutların kent merkezlerinin canlandırılmasını hedef alan yenileme dönüşüm projelerini gündeme getirmiştir. Kentlerde meydana gelen fiziksel, alt yapı, sosyal, ekonomik, kültürel birçok etkenin düzenlenmesi, yenilenmesi, canlandırılması ve geliştirilmesi ihtiyacı işçilerin ve yoksul sınıfların dönüşümlerden olumsuz etkilenmemesi adına Avrupa'da eski, köhne yapıların yıkılıp yerine sosyal konut uygulamaları adı altında kentsel yenilenmeler gerçekleştirilmiştir.

Castells'in (2015, s. 275) de belirttiği gibi kapitalizmin biçimlendirdiği kentler kolektif bir tüketim öznesi haline gelerek kentsel dönüşüm projeleri ile yapısal belirleyici konuma gelmiştir. Mahallelerin canlandırılması, sefalet alanlarının ıslah edilmesi, olarak kentlerin yenilenmesinde emek sınıfının kentlerde oluşturduğu nüfus eğilimleri ve slum'ların temizlenerek işlevselliği olan kent merkezlerinin oluşturulması için gerekli uygulamaların gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İlk kentsel yenileme deneyimleri de özellikle Harvey'in (2013, s. 101) ifade ettiği 'sefalet yuvaları'nın modernitenin şehirleri olarak bilinen İngiltere ve Paris gibi kentlerde sanayileşmeye bağlı kırdan kente hızlı göç dalgalarının kentleşmenin yarattığı çöküntü alanları 'slum'ların temizlenmesiyle başladığı görülmüştür.

Kentler farklı dönüşüm teknikleri ile kent merkezlerinde, tarihi alanlarda, ticari bölgelerde ve zarar görmüş konut dokularında yenilenme sürecine girmiştir. Kentsel dönüşüm çalışmaları ile farklı sosyal ve kültürel yapılar da değişime uğrayarak kentsel mekânlar sermayenin biçimlendirdiği kentsel mekânlar haline gelmiştir (Elliott, 1994, s. 241). Van Kepmen ve Marcuse'a (1997, s. 285) göre de, II. Dünya Savaşı sonrasında tahrip olan kentlerin yeniden inşası ve sermayenin yüksek teknoloji endüstriler, yeni istihdam biçimleri, uluslararası etkinlikler, inşaat ve turizm alanlarında gerçekleşen hareketlilik dünyadaki konut dönüşümünde rekabet ve yeniden yapılandırma sürecini hızlandırmıştır. Kentler, bir yandan alt yapı yatırımlarına yoğunlaşırken bir taraftan da bu sektörlerde çalışacak olan yöneticiler ve diğer yüksek ücretli çalışanların tüketim ihtiyaçlarına yönelik kentsel mekânlar üretme yarışına girmişlerdir. Benzer biçimde Kurtuluş (2005, s. 12) da bu dönemde kent merkezlerinde bulunan iş gücünün kentin çeperlerine kayması ile metropoliten kentsel alanlar inşa edilmiş, fordist üretimin sağladığı işçi emeği imkânları ve yerel yönetimlerin politikaları ile orta sınıf kentleri tasarlandığından bahseder. Kent merkezleri ise düşük ve orta gelir ekonomik yapıdan olan gruplara ve göçmen kişilere hitap etmiştir. Kentlerin savaş sonrası planlanması ve mekânsal kapitalist modernleşme anlayışının ülkelere kendine özgü bir kentleşme serüveni hazırlamıştır.

1980'li yılların yeni sağ refah eksenli dönüşüm sürecinde ise, sermayenin dolaşımında küreselleşmenin de etkisiyle kentlerin merkezlerinde devlet ve özel kurumlarla işbirliği yaparak yerel aktörlerin de desteği sonucunda kentsel dönüşüm çalışmaları yapılmıştır. Kentsel mekânı neo-liberal politikalarla olgunlaşan küreselleşme ile birlikte kentsel dönüşüm, kapitalizm açısından değişime uğramış ve sermayenin yeniden üretiminin mekânı haline gelmiştir. Sermayenin biçimlendirdiği kent merkezleri sermayenin cazibe merkezleri haline gelerek kentsel dönüşüm projelerinin temelleri atılmıştır (Sert vd. 2005, s. 102). 1980'lerde kentlerin sosyal konut alanlarında kentsel yenileme sorunu doğmuş, 1981 tarihindeki Avrupa Konseyi, "Urban Renewal" ve "Urban Renasissance" adlı kampanyalar gerçekleştirilmiştir. Neoliberal

politikalarla kapitalist anlayışla tasarlanan kentler özel sektör, sermaye tarafından kentlerin atıl alanları ve köhnemiş yapıların yıkılıp yeniden yapılmasını sağlamıştır. Teknolojinin gelişmesi ile kent mekânında da hızlı kentsel dönüşüm sürecini başlatmıştır. 1980’li yılların neoliberal kent politikalarında küreselleşmenin de etkisiyle kentsel mekânda yeniden canlandırma ve yenilemeye uygulamalar tercih edilmiştir (Gürler, 2003, s. 115). 1980’li yıllarda kentsel canlandırma projeleri kentlerde yeni imaj ve dinamizm katan projeler olurken, kentlerin tarihi ve kültürel mirasını ön plana çıkaran kentlerin merkezi alanlarında sembolik olarak da işlevsel olarak da varlığını sürdüren kentsel yapılara dönük yenileme projeleri gerçekleştirilmiştir. Kentsel alanlarda yenileme ve koruma çalışmaları ile ön plana çıkan kentsel dönüşüm uygulamaları özellikle Avrupa kentlerinde kentsel koruma odağında kentsel yenileme ve canlandırma projeleri çöküntü haline gelmiş tarihi merkezlerin yeniden canlandırılması ve tarihi kent merkezlerinin iyileştirilmesini içermiştir. Ayrıca tarihi değeri olan sanayi ve ticaret alanlarının canlandırılması ve küçük ve orta büyüklükteki tarihi kentlerin korunması olarak değerlendirilmiştir (Akkar, 2006, s. 34).

SOSYOLOJİK BOYUTLARIYLA TARİHİ KENT MERKEZLERİNİN KENTSEL DÖNÜŞÜMÜ

1960’lardan itibaren yeni konut yapımının yanı sıra kentlerin eski konut stokunun yenilenmesi süreçleri, kentlere olan yoğun göç, hem iç hem de uluslararası emek göçünün değişen dinamikleriyle birlikte 1990 ve 2000’lerde fiziksel olarak tarihi kent merkezlerine doğru kentsel dönüşümün yönünü dönüştürmüştür. Tarihi kent dokusunun korunması tartışmaları ise beraberinde pek çok soruyu gündeme taşımıştır. Yasin (2005, s. 108), 1994 tarihinde gerçekleşen “Canlı ve Yaşanılır Kent Merkezleri” toplantısı ve imzalanan Aalborg Sözleşmesi ile kent merkezlerinin kentsel dönüşüm uygulamaları açısından önemli olduğunu belirtir. Özellikle kent merkezlerinde görülen çöküntü alanlarda yeşile duyarlı kent uygulamalarının gerekliliği, konut politikalarının geliştirilmesi adına 1996 HABİTAT 2 Konferansında özellikle “yaşanabilirlik” ilkesi ve “kentsel dönüşüm” başlığı altında yapılan çalışmalar ve tartışmalar kentsel dokunun korunmasında tarihi mekanlara dikkat çekildiğini göstermektedir. (BM, HABİTAT 2 Konferansı, 1999). Erbay ve Yener’e (1999, s. 116) göre de bu süreç sürdürülebilir kentsel gelişim için gereklidir. Kentsel dönüşümle tasarlanan yeni ideal kent, kentli haklarının korunduğu ve en iyi yaşam koşullarının sağlandığı mekânsal yerdir. Bu kent; çalışan, ticaret yapan, eğlence, kültür ve bilgiyi orada arayan ve eğitim görenlerden alarak birçok sektör ve aktiviteyi bir arada uyum içinde dengede tutan, tarihi mirasın ve yapıların konut dokusu korunarak, eskiyi tahrip etmeden yeniyile bütünleştirebilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerini sağlayabildiği bir ideal kent tasarımıdır. Kentin fiziksel yapısının, bireysel

ya da toplumsal algıyı üretmesinin dışında nesiller arası aktarılan o yere ait bir algısal hafızaya dönüştüğü de konutların fiziksel yapısı ve tarihselliğinden anlaşılmaktadır (Gürkivrak, 2021, s. 84). Kentsel korumayı hedeflemeli ve kentle özdeşleşmiş yapıların korunmasıyla da kent gelişmelidir. Kent merkezinde bulunan tarihi yapılar nostaljik bir tapınak gibi bırakılmamalı, yeni yaşam biçimine uygun kentsel dönüşüm yöntemleri ile tarihselliğin güncel yaşamına eklenmelidir. Tarihi kent dokusunun, tarihi sitlerin ve anıtların restorasyonu, geleneksel mimarinin korunması ve kültürel turizmin gelişmesi adına da kentsel dönüşüm uygulamalarının odağında olmalıdır. Kültürel miras alanlarının içerisinde sit anı içerisinde kalan tarihi yapıların korunması da son derece önemlidir (Gülen, 2023, s. 43). Bu anlayışta kentsel dönüşüm uygulamaları bölgesel planlama çerçevesinde, çevresel sürdürülebilirliği dikkate alarak ve tarihi yapıların bulunduğu gecekondular alanlarına yönelik projeler üretmelidir. (Özden, 2016, s. 64). Ergun ve Gül, (2011, s. 161) de tarihi binaların restorasyonu veya geleneksel binaların veya kentsel alanların yenilenmesinin çok paydaşlı olması gereğine dikkat çekerler. Türkiye örneğinde Büyükşehir ve yerel belediyeleri, sivil toplum kuruluşları ulusal ve uluslararası kuruluşlar özellikle UNESCO bu alanların korunması sürecinde önemli paydaşlardır.

2000 yılı sonrası kapitalizmin-sermaye odaklılığı kentleri kentsel dönüşüm projeleri ekseninde yeniden yapılandırmaya itmiştir. Yeni sağ devletlerin küreselleşmeci politikaları kapitalist gelişmenin önünü daha da açmış, emek piyasasının kentlerde serbestçe işlenmesini, gerek yeni teknolojilerin gerek de emek organizasyonunun yeni formlarının görüldüğü kentsel dönüşüm projeleri ortaya çıkmıştır (Merrington, 1975, s. 73). Küreselleşmenin etkisiyle rekabet ve rant odaklı kentsel politikalar kentsel dönüşüm projelerine dönüşmüş, kent merkezi alanlarında bulunan finans merkezleri, küresel şirketlerin merkezleri, iş-hizmet sektörü, imalat merkezi ve ticari alanları mekânsal olarak dönüşümün rant ve mekânsal yönünü belirlemiştir. Ancak sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik ve tarihi konut dokusu alanlarının korunmasına yönelik uygulamalar pek çok kentte çok katlı konut talebi karşısında etkisini yitirmeye başlamıştır. Dünyadaki birçok kentlerin tarihinden gelen zengin kent mirasından dolayı kentsel dönüşüm uygulamaları tarihi dokuyu yok saymaya başlamıştır. Mutlu (2019, s. 27) da tarihi kimliği bozan ya da lekeleyen kent merkezlerinin ve kentin saçaklarının giderek tekdüzellikle dönüştürüldüğünü belirtir. Kentsel dönüşümlerin sürdürülebilirlik odağında bu tekdüzeliği kırarak, kentin tarihsel kimliğini ortaya çıkaracak doğrultuda uygulamaların merkezinde olması ve kentsel korumanın önemszenmesi gerektiğine vurgu yapar. Sassen'e göre (2000, s. 251) ise kentsel dönüşüm aynı zamanda kentsel kutuplaşmaları ve kent yoksulluğunu daha da artırmıştır. Yeni küresel kentlerin yoksulluk ve zenginlik arasında giderek artan ayrışmaya hızlı çöküntü alanları oluşturmuştur. Bu süreçte kentlerin değişen fonksiyonları yüksek sınıfın konut

talebi eski kent merkezlerinin soylulaştırma koşullarını sağlamıştır. Kentlerde konut alanlarında çeşitli krizler ortaya çıkmıştır. Enformel ekonominin yaygınlaşmasıyla birlikte kanunsuz işler yanında ekonomik ve sosyal kutuplaşma artmıştır. Tüm bunlar kentte ırksal çatışma, şiddet, suç ve gösteriler üzerinde etkili olmuştur (Sassen, 2000, s. 252).

Türkiye’de de kentsel dönüşümün hem türleri hem de niteliği farklı biçimleriyle tartışılmaktadır. Sosyologlar değişen ve dönüşen kent anlayışının ve kentsel dönüşümün toplumsal ve siyasal niteliğine odaklanmışlardır. Örneğin, Geniş (2020, s.182) neoliberal kentleşmeye bağlı türeyen kentsel dönüşümün eğitim, sağlık, konut gibi kolektif hizmetlerin piyasalaşması ve finansallaşması, belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi, kentsel mekânın spekülâtif yatırımlara açılması, geçici istihdam, mülksüzleştirme, soylulaştırma ile birlikte etnik ayrışmanın görüldüğünü ifade eder. Kurtuluş (2008, s. 33-34) da neo-liberal şehircilik anlayışıyla kentsel dönüşümün sermayenin mekânsal istilasını ile ortaya çıktığı, sermaye, devlet ve kentli toplumsal sınıflar arasında değişen kentsel arazi bağlarının mekânsal ayrışmalara neden olduğunu belirtir. Kent merkezlerinde yapılan mekânsal dönüşümler sosyal, etnik sınıfsal ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Bu yeni sosyo-mekânsal ölçeklenmeler kentlerdeki çelişki ve eşitsizlikleri giderek daha da derinleştirmiştir.

Aslan (2019, s. 198) da İstanbul’da mekânsal dönüşümlerin farklı etnik grupların bulunduğu çöküntü alanlarının soylulaştırma uygulamaları ile yeni bir kent formuna dönüştüğünü ifade eder. Benzer biçimde Erman (2015, s. 205) da İstanbul, Tarlabası Kentsel Dönüşüm Projesi üzerinden tarihi yapıların yıkılıp yerine altlarında kapalı otoparkları olan lüks binalar inşa edilen bir soylulaştırma projesine dönüştüğünü belirtir. Bu süreçte göçmenler ve diğer yoksullar kent merkezindeki müstakil evlerinden kentsel dönüşüm projeleri yerlerinden edildiğini, yönetimsel ve neoliberalist politikalar ile kentlerin dönüşümü, soylulaştırma eğilimlerini ve dolayısıyla alt sınıfların yerinden edilmesi sonucunu ortaya çıkardığına dikkat çeker. Şen (2005, s. 127) de, tarihi kent merkezindeki konut dönüşümlerindeki soylulaştırmaya vurgu yapar. Etnik grupların yarattığı yeni ayrışma biçimlerinin İstanbul örneğinde Ortaköy, Cihangir, Galata, Fener-Balat gibi İstanbul’un merkezi ve tarihi semtlerinde sosyo-mekânsal etnik dönüşümün tarihsel ve sosyolojik arka planında kentsel dönüşümün banliyöleşme ve sanayisizleşmeyle birlikte çöküntü alanına dönüşen, tarihsel ve kültürel özelliklere sahip kent merkezlerini ve merkezi mahalleleri canlandırmaya yönelik olarak gelişen/geliştirilen soylulaştırma sürecini değerlendirmektedir. Benzer biçimde Ergun (2013, s. 118) da, İstanbul’da kentsel dönüşümün ağırlıklı olarak kent merkezlerinde bulunan gecekondu bölgeleri üzerinde geliştirildiğini ve kent yoksullarının yaşadığı mahallelerin kentsel dönüşümle birlikte yerinden edilen sınıfsalların orta ve üst gelir grubuna yönelik konut

yapımıyla soylulaştırıldığına dikkat çeker. Kentsel dönüşümün karmaşık ve çok boyutlu niteliği sosyolojik olarak toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel boyutlarını içeren bütünsel bir yaklaşımla ele alınmalı, kentsel dönüşümden etkilenen grupların, sınıfların ve öznelere nitelikleri sorgulanmalıdır.

TÜRKİYE’DE KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN DEĞİŞEN NİTELİĞİNİN YÖNETSEL VE SINIFSA BOYUTLARI

Türkiye’de kentsel dönüşümün tarihi, kentleşme ve sanayinin gelişimi ile paralellik göstermiştir. 19. yüzyıldan günümüze Türkiye’de Avrupa’da olduğu gibi farklı kentsel dönüşüm uygulamaları ile kentlerin fiziksel, toplumsal ve çevresel bozulmalarına karşı yeni çözüm arayışları bulunmaya çalışılmıştır. Kentsel dönüşümün Türkiye’de birinci evresi 19. yüzyılda küreselleşmenin sanayi kapitalizmi ile gelişimi ve göçle birlikte kentlerdeki sanayi sektörünün de genişlemesiyle etkin ve kontrollü bir biçimde düzenlenmesi amacıyla kentlerin bölgelere ayrılarak biçimlendirilmesine yönelik olmuştur. Sanayinin ihtiyaç duyduğu üretim mekanlarında, yeni konut anlayışı gelişmiş, mal ve hizmet akışına uygun bir fiziksel konut organizasyonu planlanmıştır. Mekanın değişimi ile birlikte toplumsal düzenin kurulmasında da bireylerin buna uygun davranış sergilemesinin ortaya çıkacağı düşünülmüştür. Bu düşüncelerle kentsel dönüşümün ilk evresi Türkiye’de tasarlanmıştır (Tekeli, 1999, s. 96). Türkiye’de nüfus hareketleri ve buna bağlı konut politikaları üç evrede gelişmiştir. 1923-1950 yılları arasında Ulus-Devletin inşası ve sanayileşme hamlelerine dönük ilk evre, 2. Dünya savaşı sonrası 1980’li yıllara kadar olan kooperatifleşme ve işçi konutlarının inşa edildiği ikinci evre ve 1980’den günümüze kamu-özel sektör işbirliği ile kentlerde gelişen kentsel dönüşüm politikaları ve konut uygulamalarını kapsayan süreçtir. Cumhuriyetin kurulması ile gelişen ve yeni ulus devletin ilk adımlarından biri olarak sanayileşme konut gelişiminde de Türkiye’de önemli bir dönem olmuştur. Türkiye’de gelişen sanayiye bağlı kırdan kente yoğun göçün yarattığı etki ile konut politikaları ve uygulamaları da günümüze kadar gelen ve farklı yöntem ve tekniklerle kentlerdeki gelişimini sürdürmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan 1940’lı yıllara kadar olan süreçte ülkede sanayileşme politikalarına bağlı olarak artan fabrikalar ve çevrelerinde oluşan yerleşimler işçi konutları inşasını gündeme getirmiş, memur konutlarından sonra işçi konutlarının inşası gerçekleşmiştir.

1940’lı yıllarda işçi konutlarının desteklenmesi, dar gelirli kesimlerin konut sorununu çözmek için geliştirilmiş önemli bir konut politikası olmuştur (Tekeli, 1999, s. 93). Bu politikalar sonucunda 1950’li yıllara kadar kamu fabrikalarında çalışan işçi ve memurlar için lojman yapı stokları inşa edilmiştir. Türkiye’deki ilk lojman örnekleri, Nazilli, Ereğli, Kayseri, Bursa’da kurulan kumaş fabrikalarının bulunduğu bölgelerde görülmüştür. 1950 sonrası

özellikle metropol kentlerine olan göçlerle birlikte barınma ve konut sorunu ortaya çıkmıştır. Niteliksiz üretilen yeni konutlar ve yasalara aykırı gerçekleşen uygulamalarla kentsel yoksunluk ve döşüm ihtiyacı gerekliliği görülmüştür (Özden, 2006, s. 219). 1950-1980 yılları arasında Türkiye'nin sanayileşmesine bağlı göç büyük kentlerin mekânsal alan ve nüfus olarak büyüyüp genişlemesine olanak tanırken bir yandan da gecekonduların ortaya çıkmasına da neden olmuştur.

Kurtuluş'a (2012, s. 50) göre yoğun göç alan kentlerin ulaşımı zor ve iklim koşulları göreceli olarak olumsuz ve sağlıksız çevre koşullarına sahip olmasından dolayı, özellikle tarihi yapıların olduğu alanları ve eski sayfiye yerleşimlerinin sırtları ve kent içi çöküntü alanlarında kentsel dönüşüm uygulamaları görülmektedir. 1980 sonrası neoliberal politikalarla birlikte kentin imarlı yapıları alanlarında arttırılan kat yüksekliklerinin yol açtığı ciddi nüfus yoğunluğu ile mevcut alt yapılar yetersiz hale gelmiş, sağlıksız kentsel alanların oluşmasına etki etmiştir. Türkiye'de yap-satçı konut üretim süreci sermaye birikiminin ve konut kredisi için ayrılan kaynakların yetersizliği koşullarına uyumlu bir süreç içerisinde gelişmiştir. Bu süreçte kentlerin merkezi alanlarında çoğunlukla orta ve üst gelir grupları için apartman tarzı konut tipi üretilmiştir (Türel, 1987, s. 55). Kurtuluş'a (2012, s. 51) göre neoliberal politikaların uygulayıcısı olan yerel ve merkezi siyasi otorite, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik söylemiyle kentsel mekândaki kullanım ve mülkiyet haklarını esasında bu yeni yerli sermaye lehine yeniden düzenleyerek kentsel dönüşüm projelerinin önünü açmıştır. Yapılan yeni değişiklik ve düzenlemeler toprak kullanımındaki mülkiyet hakkını alt sınıflardan üst sınıflara doğru ve kamusal mülkiyetten özel mülkiyete doğru evrilen radikal bir değişimin gerçekleşmesini mümkün kılmıştır. Tarihi kent merkezlerinde de stratejik konum açısından gecekondular mahalleleri ve çöküntü alanları kentsel yenileme projelerine açık bir alan haline gelmiştir. Gecekondular alanlarında bir türlü tam olarak düzenlenememiş mülkiyet hakları ve imar sorunları bu transferler için meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Eskiyen konut stoklarının bulunduğu kentsel çöküntü alanlarında ise zaten çok parçalı mülkiyet hakları ve ağırlıklı kiracılık statüsü ile barınan en yoksul toplumsal sınıfların sağlıksız yaşama koşulları ve şiddet potansiyeli, bu alanlarda kentsel dönüşüm projelerini meşrulaştırmıştır. Kentlerin tarihi merkezi alanları, gecekondular tipi konut stoklarının yenilenmesi için yeni yatırımların odak noktası haline gelmiştir. 1980'lerde merkezi yönetim tarafından özellikle kaçak yapılaşma, gecekondular ve kentsel sorunlara çözüm getirme amacıyla 1984 yılında Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kar amacı gütmeyen bir kuruluş olarak 'Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı', 1982 Anayasası'nın çevre ve konut haklarına dair 56. ve 57. maddeleri uyarınca kurulmuştur (TOKİ, 2021). Tosun'a

(2006, s. 48) göre Toplu Konut Kanunu, sosyal konut gereksinimini ve finansmanını karşılamak amacıyla çıkarılarak kentsel dönüşüm projelerinin önemli aktörü haline gelmiştir.

Yenice'ye (2014, s. 83) göre, Toplu Konut Kanunu ilk kurulduğu yıllardaki politikası dar gelirli aileleri konut sahibi yapmak olurken daha sonra kamusal değişikliklerle ferdi ve toplu konut kredisi imkânları ile konut ihtiyaçları dar gelirli olmaktan çıkmıştır. Gecekondu alanlarının dönüşümü, kent merkezlerindeki tarihi dokunun korunması ve kentsel yenilemeye dönük projelere TOKİ kredi ve faiz olanakları sunmuştur. Böylelikle yerel yönetimlerin, özellikle Belediye, Çevre Şehircilik İl Müdürlükleri, Mesleki Odalar ve diğer STK'ların da TOKİ öncülüğünde kentsel dönüşüm projelerine dâhil olması ile kent merkezleri ve çeperlerinde yeni konut alanlarının oluşmasına, gecekondu mahallelerinin yıkılarak yeni sosyal konut bölgelerine dönüştürülmesine olanak tanımıştır. TOKİ, dar gelirli grupların konut edinimi için bir fırsat yaratırken, diğer sınıfsal gelir grubunu da konut olanakları sunarak, yerel yönetimlerin arsa tahsisi yoluyla konut sorunun çözüm olacağı yönünde girişimleri de gündeme gelmiştir (Sallan Gül, 2006, s. 295).

2000 sonrası yürürlüğe giren yeni yasal düzenlemeler ile örgütlü ve planlı büyük inşaat markaları ile mega projeler özellikle kent merkezlerinde daha hızlı bir şekilde kentleri dönüştürmüştür. 2004 yılında 'Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Kanunu Tasarısı'⁵ kentsel dönüşüm uygulamalarında; 'kent merkezlerinde bulunan kentin eskiyen dokularını ve tarihi yapılarını, yerleşim alanlarını nitelikli kentsel mekânlara dönüştürmeyi, tarihi ve kültürel dokunun ise koruma kullanma dengesi içerisinde yenilenerek kullanılmasını' hedeflemektedir. Dönüşüm alanlarının tespitindeki belirsizliklere yönelik eleştiriler tasarı odağını tarihi ve kültürel varlıklarının yoğun olarak bulunduğu kentsel bölgelere çevirmiş ve yeni yasalarla sürece hız kazandırılmıştır. Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı tanımı yerine 'dönüşüm alanı' tanımının yapılmasının yanı sıra, tasarının da 'Eskiyen Kent Dokularının Korunması ve Kullanılması Hakkında Kanun Tasarısı'⁶ olarak değiştirilmiştir. 2004 yılında 5162 sayılı kanunla değiştirilen 2985 sayılı Toplu Konut Kanununun⁷ 4. maddesiyle düzenlenmiştir. Böylece TOKİ, mülkiyeti kendisine ait arsa ve arazilerden konut uygulama alanı olarak belirlediği alanlar veya valiliklerce toplu konut iskân sahası olarak belirlenen alanlar dışında ayrıca gecekondu alanlarında da her tür ve ölçekteki imar plânlarını yapmaya, yaptırmaya ve tadil etmeye yetkili kılınmıştır. TOKİ, gecekondu bölgelerinin tasfiyesine veya iyileştirilerek

⁵ Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Kanunu Tasarısı (2005) TBMM Dönem 22, Yasama Yılı:3, Sayı:1/984.

⁶ Eskiyen Kent Dokularının Korunması ve Kullanılması Hakkında Kanun Tasarısı, (2005) TBMM Dönem 22, Yasama Yılı: 3, Sayı: 1/911

⁷ Toplu Konut Kanunu, (1984) Resmi Gazete, 17.03.1984.

yeniden kazanımına yönelik olarak gecekondü dönüşüm projeleri geliştirebilir, inşaat uygulamaları ve finansman düzenlemeleri yapabilir” ifadesine yer verilmiştir (İMO, 2011).

2005 yılında çıkarılan 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmazların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanunun ile düzenlemeler yapılmıştır. Belediye kentin eskiyen alanlarını yeniden inşa ve restore etmek, yeni konut alanları, teknoloji parkları, sosyal donatı alanları oluşturmak, afet riskine karşı tedbirler almak ve kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak amacıyla kentsel dönüşüm projeleri uygulanmıştır (TMMOB Şehir Plancıları Odası Yönetim Kurulu, 2006). 1980 ve 2000 yılları arasında, TOKİ paydaşlığında gerçekleşen kentsel dönüşüm uygulamalarının kentsel yenileme, gecekondü alanlarında sağlıklaştırma ve tarihi alanlara ilişkin koruma ve soylulaştırma alanlarında gerçekleştiği görülmektedir (Gür, 2016, s. 347). 1999 Marmara depremi ve 2002 seçimleri ile Türkiye kentsel dönüşüm alanında farklı bir boyut almıştır. 2000’li yıllar kentsel dönüşümde yerel yönetim – özel sektör işbirliğinin odağında projelerin yürütüldüğü ve TOKİ’nin en fazla konut üretimi yaptığı bir dönemdir. 2003-2013 yılları arasında TOKİ, ortak projeler ile toplamda 602.706 konut üretmiş, 2023 yılında ise 700.000 konut üretileceği hedeflenmiştir (TOKİ, 2021). 6306 sayılı Kentsel Dönüşüm Kanunu, Keleş’e (2020, s. 41) göre, tarihi yapıların korunması, çevre ve kültürel varlıkların yenilenmesi ve korunması hususunda dönüşüm sürecinde uygulanamayacağını düzenlemiştir. Kentsel dönüşüm İmar Kanunu’nun dışına çıkarılarak kent planlamasında ikili bir yapı geliştirilmiştir. Kentsel dönüşüm plan ve proje aşamasında hiçbir şekilde halk katılımı öngörülmemiştir. Merkezi yönetimlerin kentsel dönüşümüne ilişkin kararlarda ‘yürütmeyi durdurma kararı’ verilemeyeceği kurala bağlanmış, yine kentsel dönüşüm projelerinde ‘imar hakkı toplulaştırılması’ ya da ‘imar hakkı aktarımı’ gibi yöntemlerle kamu mülkiyetindeki toprağın paylaşılması toplum ve gelecek kuşaklar için zararlı sonuçlar doğuracağını” ifade edilmiştir. Türkiye’de de kentsel dönüşümün en fazla uygulandığı mekânsal alanlar büyükşehirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfusu fazla yoğun göç alan kentlerin mekânsal ve sosyal dönüşümlerinde kentsel dönüşüm uygulamalarının büyük etkisi olduğu görülmektedir. Bu makale de Türkiye’nin en büyük 4. Kenti olan Bursa’nın konut niteliğinin değişimini, fiziksel ve sosyal dönüşümünün etkileri analiz edilmiştir.

BURSA’DA KENTSEL TARİHİ DOKUYU KORU(YAMA)MADA KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN NİTELİĞİ

Bursa, bir sanayi kenti olmasının yanında kentin tarihi dokusunun olduğu gibi kalması ve kentsel dönüşümde bu dokunun korunması oldukça önemlidir. Coğrafi konumu ve iklim şartları bakımından yerleşime hep açık olan kent göç yolları üzerinde yer almış, ekonomik, siyasi, idari açıdan tarihsel gelişiminde her zaman önemli bir konumda olmuştur. Kaygalak’a

(2008, s. 87) göre Bursa'nın Osmanlı Devletinin kuruluşundan sonra kurulan ilk Osmanlı Başkenti özelliği olma bakımından da tarihte çok önemli bir yeri vardır. 1326 sonrası Osmanlı'nın yönetim merkezi olan Bursa'nın sosyo-ekonomik ve mekânsal gelişimi kale-şehir görünümünden, dini ve ticari merkezlerin ortaya çıkmasıyla sur dışına taşarak mekânsal ve aynı zamanda sosyal açıdan önemli bir gelişme göstermiştir.

Yediyıldız'a (2003, s. 47) göre, Bursa'nın tarihi kentsel dokusunun oluşmasında sosyal ve ticari işlevli bina birimlerinin fazlalığı kentin fiziki gelişiminde belirleyici olmuştur. 17. Yüzyılda kent merkezinde bulunan hanların sayısı 27'ye ulaşmış, vakıf ve esnaf örgütleriyle 19. Yüzyıla kadar Bursa'da ticaret merkezleri, esnaf çarşıları, han, hamam ve külliyelerin korunduğu, yapılaşmanın tarihi kent merkezi korunarak kentin doğu ve batısına mekânsal yayılmanın gerçekleştiği görülmektedir. Bursa kentinin fiziksel dokusunda önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Çıkmaz sokaklı bir yayalar mekânı olan kent dokusu araç trafiğine hazır hale getirilmiştir. Bu dönemde kentin ana yolları açılmış, kentte çıkan büyük yangınlar sonucunda oluşan harabe evler, tarihi dokudaki tescilli yapılar onarılmıştır. Kente gelen göçmenlerin yerleştirilmesi için de uygun mevzi planlar ile yeni mahalleler kurulmuştur.

Tarihi kent merkezini çevreleyen yollar kent merkezini araba trafiğine açtığı gibi aynı zamanda da kentin iş alanlarını kentin bu alanında konumlandırmıştır. Tarihi ahşap evlerin kentin bazı yerlerinde fazla oluşu, birçok yangının oluşmasına ve kentin 19. Yüzyıl sonuna gelindiğinde yangın sonrası yenilenen bir kente dönüşmesine neden olmuştur (St. Laurant, 1989, s. 105). Piccinato'ya (2004, s. 11) göre Bursa, önemli ticaret yolları üzerinde yer alan, Osmanlı'nın ilk başkentliğini yapmış, Anadolu tarihinin büyük bölümünü ana çizgileriyle kendi içinde barındıran, zengin bir kırsal ve kentsel alt yapıya sahip, Osmanlı döneminin anıt komplekslerinin ve 14. Yüzyıl yapılarının büyük oranda tarihi kent merkezini oluşturduğu ve korunduğu, Bizans dönemine ait surları, Osmanlı dönemi Hanları, hamamları ve külliyelele ile örülmüş bir kenttir. Kentin tarihi merkezinde yer alan yapıların korunması ve özelliklerini sürdürecekle plan anlayışı benimsenmiştir. Piccinato (2004, s. 48) tarihi kent Bursa için "sadece anıtları ve kente özel karakteristiğini veren yapıları değil, ölçülerinden, bina renklerinden, yol yapılarından, kapalı- açık alanlardan, mütevazı mimariden Bursa'ya mükemmel bir şekilde uyum sağlamış olan sıra dışı güzelliğini devam ettirecek konut mimarisinde bir plan" düşünüldüğünü ifade etmiştir. Oğuz'a (1999, s. 47) göre, Bursa'nın planlanmasında öncü rol oynamış olan, Piccinato, Bursa'nın kentsel planlanmasını tarihi dokunun, doğal çevrenin (yeşil ve kaplıca alanlarının) korunmasının yanında kentin ovaya genişlemesinin önlenmesi ve kentin doğu-batı doğrultusunda geliştirilmesi odağında çalışmalar yürütmüştür.

Cumhuriyet dönemi sonrası tarihi kent kimliğini koruyan Bursa'da, özellikle 1960 sonrası kırsal çözülme ve hızlı kentleşmeye bağlı nüfus artışı yaşanmış ve bu gelişme kentsel dönüşümün niteliğini de dönüştürmüştür (Tekeli, 1999, s. 23). Bursa'da kentin merkezi alanlarında tarihi yapıların ve kentsel sit alanların yoğunlukta olduğu görülmektedir. 1983 tarihli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu⁸ temel alınarak, 1/5000 ölçeğe Bursa Arkeolojik, Doğal ve Tarihi Sit Alanları Koruma ve Geliştirme Planı hazırlanmış kat mülkiyeti kanunu sonrası apartmanlaşmaya maruz kalan sivil mimari örnekleri ve yol çalışmalarıyla tahrip olan anıt yapılar korunamamıştır. Tarihi kent merkezi ise bu yoğun göç dalgasından etkilenmiş, kent merkezinde az katlı binalar yüksek katlı apartmanlara dönüşmüş, ana cadde üzerindeki konut yapıları yerine iş alanları, ticari birimlere dönüşmüştür (Dostoğlu, 2019, s. 26).

Bursa'da 1980'li yıllarda konut alanlarında yaşanan dönüşümün bir boyutu var olan kent dokularının yıkılarak onların yerinde hızlı bir apartmanlaşmanın yaşanması ve var olan kentsel dokunun daha büyük bir nüfusu taşır hale gelmesidir. Kentin konut dokusunda yaşanan bu kentsel dönüşümün gerçekleşmesi dönemin koşullarında gelişen yeni konut sunum biçimleri kanalıyla sağlanmıştır. Hızlı kentleşme ve göç dinamikleri, arsa fiyatlarındaki artış ile orta sınıf kesiminin konuta sahip olma olasılığı güçleşmiştir. Yeni koşullarda orta sınıflar ancak arsa maliyetini bölüşerek bir apartman katına sahip olmuşlardır.

Bursa'ya artan göçlerle birlikte kent, özellikle tarihi kent merkezinde gecekondü tipi konutlar yoğunlaşmıştır. Bu biryandan kentin tarihi dokusunun korunması gereğini ortaya koyarken, aynı zamanda 1980 sonrasında gecekondü alanlarının temizlenmesi için TOKİ kanalıyla kooperatifleşme süreçlerine hız kazandırmıştır (Tekeli, 2007, s. 19). 1980'li yıllar Türkiye'de neoliberal politikalarla birlikte kent merkezlerindeki konut formlarının değişiklik gösterdiği bir dönem de olmuştur. Tekeli'ye (1999, s. 36) göre, Bursa'da merkezi iş alanları ve ticari yaşamın canlanması, hızlı göçün yarattığı yoğunlaşmaya bağlıdır. Merkezi alanlarda bulunan kent dokuları ve eski konut stokları yıkılarak, hızlı bir apartmanlaşmanın başladığı görülmüştür. Arsa fiyatlarındaki artış orta sınıfların arsa maliyetini bölüşerek bir apartman katına sahip olduğu görülmüştür. Yap-satçı ve kooperatifleşme ile örgütlü işçi kesimi parseller düzeyinde kooperatif konutlarında oturmuştur. Bursa'da da kent merkezine yakın olan Sümerbank, Merinos fabrikasındaki işçi konutları bölgesi oluşmuştur. Kent merkezinin kırdan aldığı düşük gelirli göç ve örgütsüz fabrika işçilerinden oluşan emekçi kesimleri kent

⁸ 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Korunan Alanlarda Yapılacak Planlara Dair Yönetmelik, Bursa Arkeolojik, Doğal ve Tarihi Sit Alanları Koruma ve Geliştirme Planı, Kanun no. 2863, Resmi Gazete, 23.07.1983.

merkezinde hisseli tapulu alanlarda ve gecekonduların alanlarında konut bulabilmişlerdir. Tarihi kent merkezinde göçe bağlı çok fazla gecekondular tipi tek katlı, bahçeli evler konumlanmıştır. 1980’li yıllarda Bursa’nın kent merkezinde bulunan gecekondular tipi konutların yerine apartman konut anlayışı yaygın görünen bir konut planlamasıyla gerçekleşmiştir.

Bursa’da 2000’lerde, kent merkezinde çöküntü haline gelmiş konut bölgeleri ve işlevini yitirmiş kamusal, tarihi anıtların yenilenmesi ve özellikle gecekondular alanlarını temizleme odağında kentsel dönüşüm projeleri tarihi mahalleri kapsayan bir yapıda gerçekleşmiştir. 2000-2020 yılları arasında Bursa’da kentsel dönüşüm uygulamaları Bursa Büyükşehir Belediyesi, Osmangazi Belediyesi, Yıldırım Belediyesi ve Nilüfer Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bursa’daki kentsel dönüşüm proje alanları daha çok gecekondular önleme bölgeleri olup, kentsel yenileme türünde gerçekleştirilmiştir. Bursa’da 26 konut projesi ve kentsel canlandırma ve yenileme projeleri belediyeler tarafından tamamlanmıştır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020). İstanbul’dan sonra en fazla konut inşaat alanının bulunduğu ve kentsel dönüşüm projelerinin merkezi haline gelen Bursa’da Büyükşehir Belediyesi, merkez ilçe belediyeler, TOKİ ve sermaye işbirliğinde gerçekleşen kentsel dönüşüm projeleri kentte arsa rantı ve spekülasyonları da arttırmıştır.

Bursa, 2012 yılında çıkan ‘6306 Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi’ kanunu çıktıktan iki yıl sonra 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi’ne girmiştir. Bursa’da gerçekleşen kentsel dönüşüm projelerinde özellikle tarihi tescilli yapıların, kültürel eserlerin ve tarihi konut dokusunun korunmasına yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Hisar Bölgesi, Hanlar Bölgesinde kentsel korumaya yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. 2006 yılında kentsel dönüşüm protokolü imzalanan, 2008 yılında ise hak ve konut sahiplerine teslim edilen Doğanbey Kentsel Dönüşüm TOKİ konutları, tarihi kent merkezinde gerek planlaması gerek tarihi dokuya uygun olmayan yüksek kat özelliği ile çarpıcı bir kentsel dönüşüm projesidir. Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesi Dünya kentsel dönüşüm literatürüne de girmiş, gerek şartları, gerek mimari özellikleri ile çok fazla tartışılan bir proje alanı olmuştur. Marmara bölgesinde yer alan ve afet riski ile karşı karşıya kalan birçok bina Bursa’da kentsel dönüşüm yasası adı altında dönüşüme girmektedir. Bursa tarihi kent dokusundaki koruma, yenileme faaliyetleri ve mekânsal değişim süreci kentsel dönüşüm projeleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çubukçuoğlu’na (2013, s. 48) göre, Bursa kenti konut planlaması açısından sürekli değişikliklerden geçse de kent merkezinin tarihsel kimliği ve turistik kültürel unsurları korunmuştur. Bunun yanında göçle birlikte sürekli konut ihtiyacı ya da var olan eski yapıların yenilenmesi gerekliliği de doğurarak belediyelerin TOKİ ve müteahhit firmaların Bursa’da kentsel dönüşüm projelerini her zaman gündeme getirdiği görülmüştür. Kent merkezinin

tarihselliği ise bu mekânsal alanda bulunan çöküntü alanların kentsel dönüşüm projeleriyle sağlıklı ve yaşanabilir kent olma özelliğine uygun planlaması gerekmektedir. Bursa'nın tarihi kent olma özelliği ise birçok kentsel dönüşüm projesinde tarihsel yapıların ve anıtların korunması ya da sit alanı olan bölgelerin çevrelerinde uygulanacak kentsel dönüşüm projelerini de etkilemiştir. Bursa üzerine yapılan araştırmalar ise, büyük ölçüde kent plancıları ve mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Gür ve Dostoğlu'nun (2016) kentsel dönüşümün yaşam kalitesi üzerine etkilerini araştırması, Arslan'ın (2010) tarihi kentin kentsel dönüşüm sürecindeki sorunlarına yönelik çalışması ve Keleş Eriçok'un (2015) kentsel dönüşümün kent kimliğine olan etkilerinin tartışıldığı eserleri önemli araştırmalardır. Ancak kentsel dönüşümün fiziksel boyutları kadar sosyal dokuya, toplumsal yapı ve ilişkilere olan etkileri de oldukça önemlidir. Bu çalışmada dönüşümün toplumsal boyutları kentsel bir etkileşim ve ilişki biçimi olan mahallelilik ve komşuluk ilişkileri üzerinden değişimin sosyolojik boyutuyla ele alınmaktadır.

DOĞANBEY'İN DEĞİŞEN FİZİKİ VE SOSYAL DOKUSUNU MAHALLELİK/KOMŞULUK İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEN SORGULAMAK

Türkiye'nin en büyük dördüncü kenti olan ve aynı zamanda eski yerleşimlere tanıklık etmiş tarihselliği olan Bursa'da tarihi kent dokusunda 2000'li yıllarla birlikte TOKİ, özel sektör işbirliği içerisinde kentsel dönüşüm çalışmaları başlatılmıştır (Sağocak, 2016, s. 57). Tarihi kent merkezlerinin konumsal avantajı rant ekonomisinin hedefi haline gelerek kentsel dönüşüm projelerinin vitrini durumuna getirilmiştir. Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Osmangazi Belediye Başkanlığı arasında 28/11/2006 tarihinde imza altına alınan "Bursa Osmangazi Doğanbey Kentsel Dönüşüm Protokolü"⁹ kapsamında kentsel dönüşüm projesi başlamıştır. Tarihi kent dokusundan, müstakil ve birkaç katlı evlerden çok katlı lüks konutların alanına dönüşen Doğanbey mahallesi aynı zamanda eski konut stokunun da varlığını sürdürdüğü mahalle, bir kentsel ayrışma ve dışlama alanına da dönüşmüştür. Bu makalede Doğanbey mahallesindeki kentsel dönüşüm nitel bir araştırma görüşmeleri üzerinden ele alınmaktadır. Mahallenin eski sakini ve yeni kentsel dönüşüm konutlarında oturan 10 kişiyle yapılan derinlemesine görüşmeler ışığında Doğanbey Mahallesi örneğinde değişimin fiziksel, sosyal boyutları, mahallelilik ve komşuluk ilişkilerindeki değişim bağlamında içerik analiziyle değerlendirilmektedir.

YÖNTEM

⁹ Türkiye'de kentsel dönüşüm alanına ilişkin çok fazla çalışma bulunmaktadır. Ancak bu araştırma kapsamında özellikle tarihi kent dokusu alanı içerisinde tarihi dokunun korunması ve sürdürülebilirliğini ele alan Bursa Doğanbey Kentsel Dönüşüm Uygulaması literatürde sit alanında gerçekleşmiş ilklerden biri olan proje olması açısından özgün bir niteliktedir.

Araştırma, Bursa Osmangazi Belediyesi tarafından 2005 yılında başlayıp 2012 yılında teslim edilen Doğanbey Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi olan Doğanbey (TOKİ) konutlarında yaşayan bir grup katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma nitel bir çalışma olup, kentsel dönüşüm sürecinin sosyal boyutlarının araştırılması için amaçlı ve zincirleme örneklem tekniğiyle görüşmecilere ulaşılmıştır. Saha sürecinde kentsel dönüşüme girmeden Doğanbey Mahallesinde oturan ve dönüşüm sonrası yeni konutlarda yaşayan mülk sahibi 10 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın saha süreci 2020 yılının Haziran-Eylül ayları arasında, dört aylık dönemde ve pandemi koşullarında, Doğanbey TOKİ içerisinde yer alan tarihi Kiremitçi Hamamının çay bahçesi olarak işletilen alanında gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan ve görüşlerini paylaşan katılımcılar eski konut sahipleri olmaları bağlamında yaşlanmış bir nüfustan oluşmuştur. 70-82 yaş aralığında 5'i kadın ve 5'i de erkek olmak üzere toplamda 10 kişi yer almıştır. 7'si evli olup, 3 kadın katılımcı eşi vefat etmiş kişilerdir. Katılımcıların çocuk sayısı 2-6 arasında olmakla birlikte, katılımcıların yaşları itibarıyla çocukları evden ayrılmışlardır. Bu nedenle katılımcılar yeni konutlarında yalnız ya da eşleriyle birlikte yaşamaktadır. 8 katılımcı ilkokul mezunu olup, 2 katılımcı da lise mezunudur.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri¹⁰

Görüşmeci Kodu	Y	C	M	ÇS	E	MD	D	YM	KS	KY
GYE1 ¹¹	76	E	Evli	3	Lise	Memur Emeklisi	Bursa	Doğanbey	14	75
GYE2 ¹²	77	E	Evli	4	Lise	Memur Emeklisi	Bursa	Doğanbey	16	76
GYE3 ¹³	80	E	Evli	5	İlkokul	İşçi Emeklisi	Van	Tayakadın	13	40
GYE4 ¹⁴	82	E	Evli	6	İlkokul	İşçi Emeklisi	Bitlis	Kırcaali	18	45
GYE5 ¹⁵	70	E	Evli	3	İlkokul	İşçi Emeklisi	Aksaray	Kiremitçi	17	45
GYK6 ¹⁶	74	K	Dul	3	İlkokul	Ev Kadını	Bursa	Doğanbey	13	45
GYK7 ¹⁷	75	K	Dul	6	İlkokul	Ev Kadını	Van	Tayakadın	16	40

¹⁰ Doğanbey Kentsel Dönüşüm konutlarında yaşayan 65 yaş üstü yaşlı görüşmeciler tabloda GY görüşme kodu ile ifade edilmiştir. Tabloda Y (Yaş), C (Cinsiyet), M (Medeni Durum), ÇS (Çocuk Sayısı), E (Eğitim Durumu), MD (Meslek Durum), D (Doğum yeri), YM (Yaşadığı Mahalle), KS (Kat Sayısı), KY (Kaç Yıldır Yaşadığı) şeklinde kategorize edilmiştir

¹¹ GYE1 Görüşme Tarihi: 14.06.2020

¹² GYE2 Görüşme Tarihi: 15.06.2020

¹³ GYE3 Görüşme Tarihi: 19.16.2020

¹⁴ GYE4 Görüşme Tarihi: 24.06.2020

¹⁵ GYE5 Görüşme Tarihi: 11.07.2020

¹⁶ GYK6 Görüşme Tarihi: 17.07.2020

¹⁷ GYK7 Görüşme Tarihi: 18.08.2020

GY _{K8} ¹⁸	77	K	Evli	5	İlkokul	Ev Kadını	Bingöl	Kırcaali	8	45
GY _{K9} ¹⁹	69	K	Dul	2	İlkokul	Ev Kadını	Bursa	Doğanbey	18	68
GY ₁₀ ²⁰	82	K	Evli	4	İlkokul	Ev Kadını	Bursa	Doğanbey	18	81

Meslek olarak katılımcıların erkeklerin emekli oldukları ve kadınların da ev kadını oldukları toplumsal köken olarak yarısı Bursa doğumludur. Van, Bitlis, Aksaray ve Bingöl gibi ülkenin değişik bölge ve illerinden gelenler de dahil olmak üzere 40 yıl ve üstü bir zamandır aynı mahallede oturmaktadır.

Katılımcıların Gözünden Mahallenin Dönüşümü: “Kentsel Dönüşümün Fırsat Kapanına Takılmak!”

Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesi, Harvey’ci (2020, s. 86) anlamda sermayenin mekânı eşitsiz kapitalistleştirdiği bir uygulama örneği olarak görülebilir. Tarihi kent merkezlerinin çöküntü alandan temizlenmesi, yoksul mahallelerden arındırılması, merkezi alanlarda yoğunlaşan gecekonduların yıkılması, dönüşüm alanındaki mahalle sakinlerini borçlandırarak daire sahibi yapmıştır. Evi kentsel dönüşüme giren 77 yaşındaki erkek katılımcı²¹ (GY_{E2})’in ifadeleri kapitalist sermaye sarmalında eşitsiz mülkiyet ilişkilerini de ortaya çıkarmıştır:

“...TOKİ’ye borçlandık. 23 katlık binaya gireceksiniz dediler. Balkonlar dar, kullanışsız. Burada kentsel dönüşüm hepimizin katılımı ile onayı ile gerçekleşti ama bize şimdiki halini gösterelemedi asla kabul etmezdik. Bursa halkı burayı sevmiyor, silueti bozuyor, diyorlar. Bizde öyle diyoruz, şehrimize bu konutlar yakışmadı... Biz de kandırıldık. Gidecek yerimiz yok. Biz şu anda site yönetimi bize geçtikten sonra sitede oturacak yer olsun, yeşillik alan olsun biraz değişti. Evlerimiz Bursa’nın en merkezi yerinde geçen bir daire 800 bin TL’ye satılmış. Araplar da burayı seviyor, Katar, Kuveytliler çok güzel paralar veriyormuş. Zaten yaşlandık olmadı satarız, çünkü evlerimizin değeri sürekli artıyor. Tek memnun olduğumuz durum bu. Yaşamın burada değeri yok, ama konutların değeri çok...”

Ruhu Olmayan Konutlara Hapsolmek

Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesinin fiziksel değişimi araştırmaya katılan görüşmeciler için kentsel dönüşümden bekleneni onlara sunmadığı görülmektedir. 23 kata ulaşan çok katlılık ve konutların yapım kalitesinin düşük niteliği ‘ruhu olmayan konutlara hapsolme’ olarak tanımlayan kentsel dönüşüm sakinleri, değişen mahallelik ve komşuluk

¹⁸ GYK8 Görüşme Tarihi:24.08.2020

¹⁹ GYK9 Görüşme Tarihi: 07.09.2020

²⁰ GYK10 Görüşme Tarihi: 08.09.2020

²¹ Ms₁ Doğanbey Kentsel Dönüşüm TOKİ’lerinde oturan mülk sahibi görüşmeci. (Görüşme Tarihi: 21.08.2020)

ilişkileri karşısında hayal kırıklığı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ekonomik boyutta da TOKİ'ye borç ödemek zorunda kalan 82 yaşındaki katılımcının²² (GY_{E4}) aşağıdaki ifadesi oldukça düşündürücüdür:

“Bizim istediğimiz kentsel dönüşüm bu değildi. Her şeyi eksik anlattılar bize, kandırdılar bizi. Eski evime değil ama mahalleme özlem duyuyorum. Çok mağdur edildik burada biz. Park bahçe dediler hiç biri yok. Bir sürü ağacımız yok edildi. Bahçedeki ağaçlarımız için bize cüzi miktar para ödendi. Tarihi birkaç anıt ağaca dokunmamışlar diğerlerinin hiç biri yok. Bize gösterilen projede bahçeli, otoparklı güzel bir siteydi. Otoparklar kaç kere su bastı, asansörler hep bozuk. Bu yaşta merdivenlerden 18. Kata yarım saatte çıktım. Dinlene dinlene. Ben bahçeli evimde mutlu yaşıyordum. Bu yüksek konutlar bize göre değil. 18. Kata geldiğim günden beri gökyüzüne daha yaklaştım. Herhalde son durak bu daireler diyorum. Burada yaşadıklarımdan sonra daha çok hastalandım. Birçok tanıdığım o stresi kaldıramadı yaşamını kaybetti. Kaderimize razı edildik. Evin sağlam olduğuna ikna etmeye çalıştılar. 150 adet forekazık varmış temelinde o kadar kandırıldık ki ona da inanmıyorum. Bu siteye geldikten sonra yalnızlaştığımı hissediyorum. Ne umduk ne bulduk, balkona çıkamıyorum dar, kullanışsız, komşuluk zaten yok. Yöneticiler ilgileniyor sitenin sorunları ile ama biz yaşlıları görmezden geliyorlar. Bir 206 istediğin var mı diye soran yok. Konfor falan yok. ‘Burada ruhu olmayan konutlarda yaşıyoruz.’ Bu dönüşüme evet dediğimiz gün için çok pişmanlık duyuyoruz.”

Fiziksel Dönüşümün Sosyal Dokuya Etkileri: Mahalleden Kopuşla İzole ve Yalnızlaşan Yaşamlar

Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesi sonrası Doğanbey TOKİ'lerinde yaşayan katılımcıların yaşam dinamikleri mahallelilik ve komşuluk bağlamları değişmiştir. Eski mahallelerindeki geleneksel dayanışma ilişkilerine karşın yeni kentsel dönüşüm konutlarının sınırlı, hatta izole olmuş komşuluk ilişkileri eski mahalleli olan kentsel dönüşümün yeni konut sahipleri için sosyalliğin yitimini beraberinde getirmiştir. Tek ya da birkaç katlı konutlarından çok katlı yüksek bloklardaki yaşama geçiş, yaşamlarını ve sosyal etkileşim dinamiklerini tümüyle değiştirmiştir. TOKİ'lerin kent merkezinde konumlanması ve merkezi iş alanlarına ve tüketim mekânlarına yakınlığından oluşan farklı göçmen gruplarının da içinde bulunduğu karmaşık

²² Ms₄ Doğanbey Kentsel Dönüşüm TOKİ'lerinde oturan mülk sahibi görüşmeci. (Görüşme Tarihi: 15.08.2019)

insan ilişkilerinin yanı sıra sakin komşuluk ilişkilerinden, gürültülü, kapalı konut yaşamları mahallede güvensizlik hissini yaygınlaştırmıştır. Mahalle ortamından uzaklaşarak izole daireleriyle sınırlı bir yaşama mahkum olduklarına dikkat çeken katılımcıların yalnızlık ve güvensizlik gibi olumsuz hislerin artması, ileri yaşları nedeniyle de sosyal hareketlilikleri ve ilişkileri sınırlanmıştır (Sallan Gül ve Uzer, 2021, s. 10). Ayrıca Covid 19 pandemi koşullarının getirdiği kısıtlar ve yaşlılara yönelik kamusal kısıt tedbirleri de onları yalnızlaştırmıştır.

Mahalleliğin fiziki değişimi yaşam alanında beton yığına doğru evrilen niteliğiyle komşuluk ilişkilerine de farklı boyutlarıyla yansımaktadır. Apartman bloklarındaki dikey yaşam, dönüşüm öncesindeki yatay mekân organizasyonu gibi komşuluk ilişkilerine olanak vermemektedir. Özellikle kadın katılımcılar için mahalle yaşamı sosyalleşmenin ve enformel dayanışmanın merkezidir. TOKİ konutlarının dikey mimarisi ve kapalı-güvenlikli yapısı eski sosyalleşme ilişkilerini de dönüştürmüştür. Ev öne sohbetlerinin yok oluşu, sokağın ve bahçenin mekânsal kaybı, yüksek katlara uyum sağlayamamanın getirdiği zorluklar, farklı boyutlarıyla sosyalliğin yitimine neden olmaktadır. Yaş almış katılımcılar, hayatta ise yaşlıları olan kişilerle görüşmektedir. Ancak eski komşuluk ilişkilerini kapalı ve güvenli yaşam alanı tasarımında eskisi gibi yürütemeyen katılımcılar, çoğunluğu genç olan yeni komşularıyla sosyal temaslarının hiç olmadığını ifade etmişlerdir. 74 yaşındaki kadın katılımcı (GY_{K6}) bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Doğanbey kentsel dönüşümü sonrası ne aradıysak hiç birinin karşılığını bulamadık. Konfor aradık, evler dayanıksız. Komşuluk ilişkilerimiz bitti. Ev sahibi olduk dedik, borçlandık ama en yara aldığımız eski mahallemizden olduk. Birçok insan borç ödemek için kendi mahallesinden koparıldı. Biz kaldık. Eski mahalleyi arar olduk bu konutlara geçince. Eski mahalle de bahçede özellikle yazın çok fazla zaman geçirilirdi. Yemeklerimizi bahçede yapar, salça, tarhana işlerimizi görürdük. Yufka, gözleme yapardık. Mahalleliye dağıtılırdı sonra. Kapı önlerinde oturulur sohbetler edilirdi. Herkes birbirini tanırdı. Sıkı bir komşuluk ilişkisi vardı. Herkes birbirini tanırdı. Erkekler kahvehane de çok zaman geçirirdi. Biz kadınlar da ev gezmesi yapar, bahçelerde otururduk, halılar yıkardık Kazanlarda, birinin cemiyeti olduğunda yemekler, aşureler kaynatılırdı. Mahalleli olarak düğünlerimiz hep birlikte mahallede olurdu. Sokak arasında eğlenceler olurdu. Sünnetler, düğünler büyük bir coşkuyla geçerdi. Yoksulduk, esnaf parasıyla çocuk büyüttük, zordu ama mutluyduk. Hiç kimse bu durumdan yakınmazdı çünkü alışmıştık. Herkes birbirinin dar gününde mutlu gününde yanında olurdu. Bayramlarımız her bir

arada geçerdi. Kurban bahçemizde kesilirdi. Mahalle'nin ne anlama geldiğini orada sonuna kadar yaşadık. Mahalle bizim için tozlu raflarda kalan anılarımız gibi. Şu anda yaşadığımız yer mahalle değil, site desek o da değil. Yükseklerle çakılmış beton kazıklarında oturuyoruz. Komşularımız bizimle sohbet etmiyor, selam bile vermiyorlar. Dışarıda da virüs var dışarı çıkamıyoruz. Pazara bile gidemez olduk. Kapıcıya söylüyoruz o getiriyor. Kapı önündeki çardaklara iniyorum bazen o kadar. Kendimizi kopmuş gibi, yalnızlaşmış hissediyorum. Ölüme yüksek katlardan bakıyoruz. Ha demir parmaklar arkasındasın ha bu evde oturmuşsun aynı şey. Tutsak edildik bu konutlara. Bir nevi ölümü bekliyoruz bu beton yığınlarının içinde.”

SONUÇ VE TARTIŞMA

Küreselleşmenin sermaye odaklı kentleri biçimlendirme süreçlerinin en önemli göstergelerinden biri ‘devlet-piyasa’ işbirliğine dayanan ve vatandaşın da katılımını sağlamayı amaçlayan yönetişimci yeni kentsel dönüşüm projeleridir. Türkiye’de 1980 sonrası arz ya da talep odaklı olarak kente göç eden yeni sakinlerin ve dar gelirliilerin konut ihtiyacını karşılamak üzere yeni konut yapımları gerçekleşmiştir. Gecekondu önleme kapsamında gelişen bu yeni konutlar 1990’lar ve 2000’lerin başında kentsel alanları daha fazla bir tüketim metası haline getirmiştir. Araştırma katılımcılarının da dile getirdikleri gibi dar gelirliliğini yansıtan küçük sosyal konutlarının-eski konutların yer aldığı mahallenin kentsel dönüşümle rant değerinin artmadığını ve zenginlik-lüks konutta yaşama özlemi üzerinden yaratılan yeni kent yaşamı hülyasının vatandaş/müşteri katılımının neoliberal rüyasının/yanılsaması olarak kabul gördüğünü göstermektedir. Ancak bu süreçte doğal afetlerin rolü de büyük olmuştur. Özellikle 1999 depremi sonrasında kentsel dönüşüme olan talebin artması, deprem riskini azaltmak için güçlendirme amacından tarihi kentleri koruma altına almaya ve hatta eskiyen ve çöküntü haline gelen kent merkezlerini soylulaştırmaya kadar bir dizi etken bağlamında kentsel dönüşüm süreçlerine hız kazandırmıştır. Kapitalizmin yarattığı büyüme tarihi kent merkezinde bulunan eski konut stokunun yenilenip, çöküntü alanların kentsel yenileme projeleri ile arz odaklı dönüşümleri yaygınlaştırmıştır. Bu illerden biri de Bursa’dır. Kentte TOKİ ile Osmangazi Belediyesi’nin ortaklaşa yürüttüğü Doğanbey kentsel dönüşüm projesi bunlardan biri olmuştur. Bölgenin merkezi iş alanları ile örülü yapısı rant etkisindeki dönüşümde belirleyici bir unsur olmuştur. Ancak bölgenin sit alanı olmasından dolayı, tarihi ve tescilli

yapıların korunması gerekirken, tarihi yapıların oldukça yakın alanına, çevresine daha az katlı bloklar inşa edilse de, çok kısa sürede bazı yapıların hasarlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çok katlı yapılaşma, bölgenin tarihi kent merkezi çevresinde olması ve Uludağ eteklerinde bulunması sebebiyle, hem fiziksel hem de sosyal anlamda sürdürülebilir çevreler oluşturmak açısından olması gereken tasarım ilkelerini içermemektedir (Gür, 2014, s. 281).

Benzer biçimde çevrenin korunması ve fiziki dokuya uyum kapsamında başlayan süreç çok katlılıkla maliyeti azaltma girişimleriyle, rüyadan hüzne dönüşmüş görünmektedir. Nitekim Doğanbeyli halkının projede binaların 12 kat olacağını yönündeki beklentisine karşın, piyasa kaygıları nedeniyle inşaat yapım sürecinde konutların 22 katlı yapımı sakinler için kaygı uyandıran fiziksel dönüşüm anlamına gelmiştir. Dönüşümle oluşan yüksek blokların kentin genel silüetine aykırı bir yapılaşmadır (Uzer ve Sallan Gül, 2020, s. 102). Doğanbey Kentsel Dönüşüm Konutlarının hem konutlarını teslim alma sürecinin uzaması, hem de konut maliyetindeki artışların mülk sahipleri tarafından karşılanması talebi, onları ekonomik olarak zor durumu sokmuş, konut olanaklarına yönelik ek ödemeler de yapmaları gerekmiştir. Tümü emekli ve/veya dar gelirli görüşmeciler için ağır mali yük getirmiştir. Sosyal olarak ise eski mahalleli ile görüşmeleri ve eski komşuluk ilişkilerinin yoğunluğunun yitimi ya da oldukça sınırlanması, 65 yaş üstü yaş almış bireyler için sosyal erozyona neden olmuştur. Yatay ve yoksul yerleşimden sonra, dikey bir yerleşimdeki konutlardaki yaşamlarında sosyal doku tamamen değişmiştir. Samimi ve yakın sosyal ilişkiler alanından kopuş ve lüks yaşam beklentisinin hüsrani onların ifadesiyle “beton yığında” bir hayatın yalnızlaştırıcı etkileri sosyal mesafenin daha da artmasına neden olmuştur. Yeni konutları yaş almış konut sahibi görüşmecileri belirli ölçüde yoksulluktan kurtarmış görünse de, değişen sosyal doku, artan ekonomik girdiler onların yaşamlarında yeni yoksunluklar yaratarak ve endişeler yaratmıştır. Oysa kentsel dönüşüm projelerinde standart mimari ve maliyeti azaltıcı rant odaklılık yerine kentin tarihi, fiziki ve sosyal dokusunu korunmalı, insanların ihtiyaçlarına ve özgün niteliklerine (yaş ve engellilik gibi) uygun olmalı ve yaşam kalitelerini artırmalıdır.

KAYNAKÇA

Akcar, ZM (2006). Kentsel dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye. TMMOB Planlama Dergisi, Şehir Plancıları Odası Yayını, 2(32): 31-34.

Aslan, Ş (2019). 1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent. İstanbul: İletişim Yayınları.

Birleşmiş Milletler (BM) (1999). Habitat 2 Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu, Hedef ve İlkeler, Taahütler ve Küresel Eylem Planı. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı HABİTAT 2, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara.

Castells, M (2015). Kent, Sınıf, İktidar. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. (Çev. A. Erendil), 1. Baskı.

Couch, C (1992). *Urban Regeneration in Europe*. London: Blackwell Publishing. Ed. Couch C.

Çubukçuoğlu B (2013). Bursa Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesinin Tarihi Kent ve Kullanıcıları Üzerine Etkileri, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 48.

Dostoğlu, N (2019). Bursa’da Geçmişten Günümüze Kentsel ve Mimari Değişim. Osmangazi Belediyesi Hisar Dergisi, ‘Eskinin Bursası’, 3(1): 20-31.

Ergun, C (2011). Kentsel Dönüşüm Sürecine Dönüşüm Alanlarından Bakmak: İstanbul Maltepe (Başbüyük ve Gülsuyu Mahallesi) Örneği, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 228.

Ergun C, Gül H (2013). Neoliberalizmin Mekâna Yansıması Olarak Kentsel Dönüşüm ve Dışlanma-Ayrışma Süreçleri. Mersin: Köroğlu, Tunga N. (Ed.), KBAM 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 117-130.

Erman, T (2015). Neoliberal Kent Projeleri ve Konut Politikalarının Göçmen Mahalle ve Yaşamlarına Etkisi: Göç Çalışmalarına Yeni bir Araştırma Gündemi Denemesi. İDEALKENT Dergisi, 6(15): 198-213.

European Communities (1996). The SME’s and the Revitalization of the European Cities. The Sustainable City, A European Tetralogy, Ireland.

Geniş, Ş (2020). Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan. Ankara: Nika Yayınevi, s.182.

Gülen, M (2023). Van Meher Kapı Kutsal Alanı’nın Yeniden Değerlendirilmesi ve Koruma Yaklaşımı İçin Bir Öneri. Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları (İJHAR) Dergisi, 8(1): 42-54.

Gür, M (2014). Kentsel Dönüşüm Uygulamasında Yaşam Kalitesi Araştırması ve Kavramsal Bir Model Önerisi: Bursa Doğanbey Örneği. Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.281.

Gürkuvrak Duygun, G (2021). Dürtülerin Kentsel Mekan Algısına Etkileri. Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları (İJHAR) Dergisi. 6(1): 84-94

Gürler, E (2003). Kentsel Yeniden Üretim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Çalışma: İstanbul Örneği. İstanbul: Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, s. 148.

Harvey, D (2011). Umut Mekanları. İstanbul: Metis Yayınları. (Çev. Zeynep Gambetti), s. 296.

Harvey, D (2013). Asi Şehirler. İstanbul: Metis Yayınları. (Çev. Ayşe Deniz Temiz), s. 101.

Harvey, D (2020). Kent Deneyimi. İstanbul: Sel Yayınları. (Çev. Esin Soğancılar) 3. Baskı, s. 86.

Kaygalak, S (2008). Kapitalizmin Taşrası, 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bursa’da Toplumsal Süreçler ve Mekânsal Değişim. İstanbul: İletişim Yayınları, (1. Baskı), s. 87.

Kurtuluş, H (2005). İstanbul’da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar. İstanbul: Bağlam Yayınları. s.12.

Kurtuluş, H (2008). Kentsel Dönüşümün Politik Ekonomisi. İktisat Dergisi, 6(49): 26-34.

Kurtuluş, H (2012). Kentsel Dönüşümüne Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak. TMMOB Planlama Dergisi, 2(4): 49-53.

Özden, PP (2006). Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 0(35): 215-233.

Özden, PP (2016). Kentsel Yenileme, Yasal-Yönetimsel Boyut Planlama ve Uygulama. İstanbul: İmge Kitabevi, 2. Baskı, s. 64.

- Piccinato, L (2004). Bursa Planı Deneyimi. Bursa'da Yaşam Dergisi, 3(19): 11-49.
- Roberts, P (2000). *The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration*. London, Sage Publications. H.S. Peter Roberts (içinde), s. 35.
- Sağocak, MA (2016). Kentlilik Bilinci Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve: Bursa Araştırması Örneği. Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları (İJHAR) Dergisi, 1(1): 57-61.
- Sallan Gül, S (2006). Sosyal Devlet Bitti Yaşamın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısılcında Refah Devleti. Ankara: E-Babil Yayınları. s. 278.
- Sallan Gül, S, Uzer O, Özasan A, Gül H (2019). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Politikalarının Değişimi: Isparta-Gülistan Mahallesi Örneği. Karaman: 17. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu, Kamu Yönetiminde Yapısal ve İşlevsel Dönüşüm, Bildiriler Kitabı, s. 746-778.
- Sallan Gül, S, Uzer, O (2021). Kentsel Dönüşüm ve Yaşlılık: Ömür Patikasında Geç Gelen Mutluluk, Mutluluk mu? (Ed.) Prof. Dr. Cem ERGUN, Nobel Yayınları, s. 10.
- Sassen, S (2000). *The Global City*. New Jersey: Princeton University Press. ss. 251-252.
- Sert, E, Karpuz H, Akgün G (2005). Küreselleşme Sürecinde Değişen Kent Kavramı; Mekân ve Politikleşme Üzerine Bir Okuma Çalışması. Planlama Dergisi. Ankara: TMMOB ŞPO Yayını. 2(32): 101-111.
- Şen, B (2005). Soylulaştırma: Kentsel Mekânda Yeni Bir Arayış Biçimi. 'İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar'. Bağlam Yayınları. (Ed. Hatice Kurtuluş), İstanbul, s. 127.
- St. Laurent, B (1989). *Ottomanization and Modernization: Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition, 1839-1914*. Michiagan: Microfilms. Harvard University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 105
- Tekeli, İ (1999). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, 75 yılda Köylerden Şehirlere. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. ss. 17-96.
- Tekeli, İ (2007). Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi, Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları. Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (Ed. Caner Çiftçi), s. 19-36.
- TOKİ (2021). Sosyal Konutlar Acil Eylem Planı 2003. ET, 30.06.2023, Erişim: <https://www.toki.gov.tr/sosyal-konutlar>
- Kurtuluş, A (1987). Ankara'da Konut Yapım Süreçleri, 1985'den 2000'e: Ankara. Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 55.
- Uzer, O, Sallan Gül S (2020). Kentsel Dönüşümle Değişen Yaşamlar: Bursa Doğanbey Mahallesinde Dikey Konutlara Geçişle Birlikte Mahallenin, Bahçenin ve Sosyal Yitimi. 21. Yüzyıl Konut Tartışmaları Kongresi, Bildiriler Kitabı, (Ed. E. Dilay Güney), Ayvansaray Üniversitesi, İstanbul, ss. 81-103.
- Yediyıldız, A (2003). Şer'îye Sicillerine Göre 16. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat. Arasta Yayınları, s. 47.